

OUD RHENEN

TIJDSCHRIFT VOOR DE HISTORIE VAN RHENEN
UITGEGEVEN DOOR DE
HISTORISCHE VERENIGING
OUDHEIDKAMER RHENEN EN OMSTREKEN

BESTUUR

Ere-voorzitter
dr. H. P. Deys

Voorzitter

drs. W. A. van Ommeren
(0318) 47 13 09

Secretaris

W. H. Strous
Bruine Engseweg 25
3911 CJ Rhenen
(0317) 61 40 67

Ledenadministratie

drs. ing. A. Pilkes-van Delft
Rhenen
(0317) 74 10 82

Penningmeester

J. Klootsema
Rhenen
Ingbank 1211163
(0317) 74 12 03

Logistiek, PR

ing. H. B. Gieszen
Rhenen
(0317) 61 60 76

Leden

J. M. D. Doorman
Rhenen
(0317) 61 32 79

B. W. van Laar
Rhenen
(0317) 61 30 41

ir. G. H. van Nieuwenhuizen
Rhenen
(0317) 61 42 73

Redactiecommissie Oud Rhenen

J. M. D. Doorman
B. W. van Laar

Redactie-assistent

E. A. M. Vlak-Derksen

N. G. van den Oosterkamp
Elst
(0318) 47 16 03

A. P. de Ridder
Achterberg
(0317) 61 65 04

mr. C. Waiboer
Rhenen
(0318) 85 12 07

Inleveren kopij

Paardenveld 19
3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

Website

www.oudrhenen.nl

Inhoudsopgave

3. *Van de redactie*– Koninginnedag in Rhenen, 30 april 2012.
4. *Ad J. de Jong*– Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners.
De familie Menso.
15. *Willemien Sandbrink*– Herinneringen aan mijn jeugd in Rhenen
21. *Nees van den Oosterkamp*– Van Steenplaats tot Steenfabriek.
Stenen bakken in de Allemanswaard onder Elst.
27. *Henk van den Hoofdakker*– Wij in de Bonte Koeij, deel 3.

COLOFON

Illustratie omslag

Centraal het huidige gemeentewapen van Rhenen zoals dat op 26 oktober 1943 verleend is door het Departement van Algemene Zaken in Den Haag op voordracht van de Hoge Raad van Adel. Het wapen is gebaseerd op het oudst bekende stadszegel van Rhenen van 1258. Reeds eerder was de gemeente Rhenen een wapen verleend op 30 september 1818 bevestigd eveneens door de Hoge Raad van Adel. Op dit wapen toen de drie 'peperbus' torens, zie wapen Achterberg, en aanziende leeuwen in plaats van gewende leeuwen als schildhouders.

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publiceren geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

Zetwerk: Ben van Laar en Jan Maarten Doorman

Druk: Drukkerij Cunera b.v., Rhenen

ISSN-1384-3338

Korte impressie van het koninklijk bezoek aan Rhenen op 30 april 2012

Onder grote belangstelling keken koningin Beatrix en burgemeester Joost van Oostrum toe naar de verrichtingen van het kindercircus van Stichting Alleman, op het plein voor Het Rondeel. (Collectie Leo Schoonhoven)

Kroonprins Willem Alexander en prinses Maxima genoten van de ontspannen sfeer en het stralende weer. (Collectie Leo Schoonhoven)

Voor het oude raadbuis werd door de toneelvereniging De Hucht en de balletgroep Dance with Joy het Cuneraspel opgevoerd. (Collectie Leo Schoonhoven)

Prinses Maxima keek geconcentreerd toe. (Collectie Leo Schoonhoven)

Henk Gieszen (links) als stadsomroeper en onze ere-voorzitter Henk Deys op de feestelijk versierde Frederik van de Paltsbof. (Collectie Hans Blankestijn)

Van de gelegheidspont werd veel gebruik gemaakt. (Collectie Hans Blankestijn)

Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners

De familie Menso

Ad J. de Jong

Enkele jaren geleden is door de werkgroep Genealogie en Heraldiek een begin gemaakt met het inventariseren van de bewoning van de Rhenense binnenstad vóór 1850. Het ligt in de bedoeling uiteindelijk hierover een boek uit te brengen. Voorts is nog steeds niet helemaal duidelijk hoe de stad Rhenen eruit gezien heeft in de tijd dat het stadsrechten kreeg in de 13e eeuw.

De huidige nog zichtbare ommuring van de stad heeft plaatsgevonden omstreeks 1346 in opdracht van de toenmalige bisschop Jan van Arkel; daarvóór was er mogelijk al een soort sterkte of burchtcomplex in de buurt van de Bergpoort. Van Iterson stelt ook in zijn boek 'De Stad Rhenen' dat Rhenen als stad begonnen is aan de oostkant van de huidige ommuurde stad.' Voorts behoorde de grond waarop de stad Rhenen is gebouwd ooit toe aan de abdij Deutz; haar grondbezit viel later onder de curtis Rijnwijk en maakte deel uit van de domeinen van het vorstendom Gelre. In de vroegste tijns (grondrente) registers van het hof van Rijnwijk wordt melding gemaakt van de aanwezigheid van enkele 'steenhuysen en hofsteden' te Rhenen. 'Stenen' huizen waren meestal een soort versterkte huizen, ook wel stenen kamers of spijkers genoemd, met woontorens of donjons zoals nog te zien is bij de boerderij, nu een modern woonhuis, Stuivenes in Achterberg.² Stuivenes behoorde in de 15e eeuw toe aan de familie Valckenaer en belandde via Johanna Valckenaer bij het Agnieten klooster waar zij intrede deed.

Wat betreft stenen huizen komen we in de archieven in de binnenstad enkele huizen tegen met 'burg' of 'stein' in de naam, zoals Trappenburch, Ploemestein, Plurenstein, Poelenstein en Ballioenestein; het ligt in de bedoeling de precieze ligging hiervan te vast te stellen.

De tijnsrechten te Rhenen kwamen aanvankelijk deels terecht bij de heren van Abcoude en gingen midden 15e eeuw via Jacob van Gaasbeek (Abcoude) naar de bisschoppen van Utrecht.

Zo vinden we in de leenregisters van de heren van Gaasbeek dat Willem (Bor) van Pluderen in 1379 beleend is met met het 'steenhuys' te Rhenen waar de leenman op woont.³ Waar dit precies stond is nog niet bekend. Misschien stond 'Plurenstein' voor 'Pluderenstein', het stenen huis van de Van Pluderens.

De boerderij Stuivenes vlak voor de sloop van de boerderijwoning en de huidige situatie na renovatie/nieuwbouw. (Foto's J. Combrink en A.J. de Jong)

Veel oude en markante huizen in de Rhenense binnenstad zijn helaas verloren gegaan bij de Duitse artilleriebeschietingen in de meidagen van 1940 of later ten prooi gevallen aan sloop of onherkenbare verbouwing van de voorgevels; zo ook is gebeurd met het huis Heerenstraat 96, waarin zich ooit een kantongerecht heeft bevonden, waar J.C.P.E. Menso omstreeks 1840-1870 kantonrechter was. Leden van de familie Menso hebben hier ook lange tijd gewoond in de 18e en 19e eeuw. Later verhuisde het kantongerecht naar Wageningen en heeft het huis diverse andere functies gehad.

Zo was er in de jaren 1914-1919 een tijdelijk opvangcentrum voor Belgische vluchtelingen en een distributiekantoor in gevestigd. Na de Eerste Wereldoorlog was het in gebruik als politiebureau en gemeentelijk belastingkantoor. Het schijnt circa 1925 te zijn afgebroken.

EEN SCHENKING

EN HET TIENDRECHT TE OPHEUSDEN

We willen de geschiedenis van dit eeuwenoude huis en haar bewoners hier naar voren halen tegen de achtergrond van een recente schenking van de familie Menso gedaan aan onze

Historische Vereniging. Deze schenking bestaat uit een aantal oude kranten, voornamelijk Utrechtsche Couranten uit de periode 1781-1799 en een zevental akten betrekking hebbend op tiendrechten onder Heusden (lees Opheusden), vanouds genaamd de Gelders Thiendt.

Het recht van tiend⁺ was vanouds een zakelijk recht om een evenredig deel te heffen, meestal een tiende, van de gewassen gegroeid op grond bij een ander in gebruik, of van de jongen van dieren op die grond geworpen. Het tiendrecht is van kerkelijke oorsprong. In de loop der eeuwen echter waren de tienden steeds meer in wereldlijke handen overgegaan. In tegenstelling tot de uit het leenstelsel afkomstige heerlijke rechten, werden in 1795 de tienden, die immers niet uit het leenstelsel afkomstig waren, niet afgeschaft. In de loop van de 19^e eeuw onderkende men steeds meer een aantal nadelen die aan de tiendheffing verbonden waren en die de ontwikkeling van de landbouw in de weg stonden. Deze bezwaren leidden uiteindelijk tot de wet tot afschaffing van de tienden van 16 juli 1907 en toen werden de tiendrechten landelijk afgekocht. De Gelderstiend te Opheusden werd op 3 september 1910 afgekocht van M.J. Menso te Gorssel.

De tiendblokken te Opheusden met daarin begrepen de gersttiend en de helft van een tol, genaamd de Moerssen Toll, welke was gelegen op de Wael en Rijndijk werden in 1623 verkocht aan Margaretha van Matenesse, douarière van wijlen Jonkheer Herman Valckenaer, in leven heer van Duckenborch (bij Nijmegen), Portenge etc. Blijkens een akte van 12 april 1717 was de koorntiend te Heusden (Opheusden dus) in handen van familieleden, vrouwe Florentina van Matenesse, vrouwe van Sterkenborg en douarière van Johan van Hardenbroek, en Maria van Matenesse terechtgekomen en doorverkocht aan de Rhenense Willem Adriaen Bouwensch. Via de familie Bouwensch komen genoemde tiendrechten dan uiteindelijk bij de familie Menso terecht.

Mr. Willem Adriaen Bouwensch (1678-1731) was schepen en burgemeester te Arnhem en was voordat hij naar Rhenen kwam in 1708 uit de regering van Arnhem gezet en hem werd de toegang tot de stad verder verboden. De achtergrond van zijn vertrek uit Arnhem wordt uitgebreid beschreven in een artikel in de NRC van 16 november 1929 te vinden op de fraaie website van de familie Menso, met tevens veel informatie over de familie geschiedenis.⁵

Hij was in 1678 te Huissen geboren en eerder gehuwd geweest met Maria Kroll en trad te Rhenen in 1711 in het huwelijk met Jacoba Cupius (1691- ca.1722) dochter van Mr. Johan Cupius, oud-burgemeester van Rhenen, en Christina van den Bosch. Door dit huwelijk zou hij later deels ook rechten erven op het huis De Blauwe Kamer en het Opheusdense veer.⁶

Verschillende kinderen en kleinkinderen Bouwensch⁷ trouwden met leden van de familie Menso die later een groot huis met stal, duifhuis en tuin in de Lange Heerenstraat zou gaan bewonen; dit huis te Rhenen werd naar de latere be-

woners wel aangeduid als 'het huis van de familie Menso'. Drie van de zes kinderen die uit het tweede huwelijk van Bouwensch geboren zijn, een zoon en twee dochters traden in het huwelijk met leden van het bekende Rhenense geslacht Menso. Zo trouwde de oudste zoon, Willem Adriaen Bouwensch (1712-ca. 1749) geheten, en lid van de vroedschap van Rhenen, met Alida Adriana Menso.

Leden van de familie Menso behoorden jarenlang in de 18^e en 19^e eeuw tot het stadsbestuur van Rhenen als raad, schepen of burgemeester.

W.H. Strous en ook F. Vogelzang schreven meerdere artikelen over het Rhenense stadsbestuur in deze periode in Oud Rhenen, het Jaarboek van Oud Utrecht en het boek *Geschiedenis van de Stad Rhenen*.⁸

Zo blijken leden van de familie Menso jarenlang gewoond te hebben in genoemd huis Heerenstraat 96, dat in 1832 een kadastraal No. F100 kreeg.⁹ In het boek *Achter Berg en Rijn* van H.P. Deys zijn diverse afbeeldingen te vinden van dit in einde 18^e eeuwse stijl gebouwde huis voordat het circa 1925 werd afgebroken.

Hieronder volgt wat we in de archieven hebben kunnen vinden over de bewoningsgeschiedenis van dit huis. Zoals zal blijken is er hier ook een relatie met eerder genoemde familie van Mat(h)enese van wie bepaalde tiendrechten te Opheusden overgegaan waren op genoemde Willem Adriaen

Op de voorgrond het huis Heerenstraat 96 van vóór 1887. (Foto H.P. Deys)

Bouwensch en die zo uiteindelijk dus bij de familie Menso terecht waren gekomen.

BEWONINGSGESCHIEDENIS

VAN EEN HUIS IN DE RHENENSE BINNENSTAD

Er bestaat nog steeds onduidelijkheid wie nu circa midden 13e eeuw Rhenen stadsrecht heeft verleend. Was dit de bisschop van Utrecht, die weliswaar in later tijd het stadsrecht bevestigde of waren het de heren van Abcoude die Wijk bij Duurstede stadsrecht hadden verleend?

De stadsbrief van Rhenen was in 1400 bij een stadsbrand verloren gegaan terwijl die van Wijk bij Duurstede bewaard was gebleven. De nieuwe stadsbrief van Rhenen toonde hier veel gelijkenis mee.

Reden te meer om te proberen erachter te komen hoe de rechtsverhoudingen precies lagen te Rhenen in de Middeleeuwen in de periode voorafgaand aan de stadsrechtverlening.

Blijkens een oorkonde van 1 april 1003 schonken graaf Balderik en zijn vrouw Adela aan een altaar in de kerk te Deutz tegenover Keulen een drietal curtes en wel te Altinge, Velp en Rijnwijk. Wat de geschiedenis van Rhenen betreft interesseert ons in de eerste plaats de curtis Rijnwijk. Deze was gelegen te of nabij Randwijk in de Overbetuwe, even ten oosten van het Lekskesveer over de Rijn.

De curtis of hof te Rijnwijk moet men zich voorstellen als het centrum van een conglomeraat onroerende goederen die onder deze hof ressorteerden. Deze landerijen vormden niet een aaneengesloten geheel, doch lagen verspreid ten zuiden en noorden van de Rijn. Bij deze curtis te Randwijk behoorden naast goederen in de Betuwe en in de Marsch diverse gronden onder Rhenen, die ook daar weer verspreid lagen.

Aan het hoofd van deze curtis stond een hofmeier, een soort rentmeester of administrateur. Een van zijn belangrijkste taken was ervoor te zorgen dat de verschillende grondgebruikers aan hun verplichtingen voldeden door het innen van de opbrengsten in natura en in geld. Deze moesten dan worden afgedragen aan de grootgrondeigenares, de abdijs Deutz. De goederen zelf waren in gebruik bij personen die onvrij waren. Die onvrijheid kwam onder andere tot uiting in het feit, dat deze mensen aan de grond gebonden waren. Met de komst van de steden kwam er tevens verandering in deze verhoudingen.

Van groot gewicht voor de rechtsgeschiedenis van de goederen van de goederen van de abdijs Deutz onder Rhenen is een rechtshandeling geweest, vervat in een oorkonde van het jaar 1256. Hierin verklaart de abt van Deutz dat met toestemming van de aartsbisschop en van het Domkapittel van Keulen de curtis Rijnwijk met haar toebehoren van eigenaar was veranderd en dat de goederen en rechten onder Rhenen aan de graaf van Gelre waren gekomen. De graaf van Gelre was hiermee niet alleen eigenaar geworden van de onder de hof van Rijnwijk behorende goederen te Rhenen, maar was tevens hof- en tinsheer hiervan. De jaarlijks verschuldigde

tins-bedragen (ook wel tijns genoemd, een grondrente dus) welke in de curtis Rijnwijk of Randwijk moesten worden voldaan waren zogenaamde 'Martinitijnsen'. Dit hield in dat de vervalddag ervan was op de naamdag St. Maarten, nl. op 11 november.

Toen de graaf van Gelre deze tinsgoederen in 1256 verwierf hadden ze reeds verschillende kenmerken van hun oorspronkelijke rechtskarakter verloren. Met name ten aanzien van de gronden, welke binnen de omwalling van de stad waren komen te liggen mag men aannemen dat deze geen hofhorige goederen meer waren, doch vrije tijnsgoederen waren geworden.

Verschillende complexen tijnsgoederen in en om de stad kwamen uiteindelijk in handen van particulieren, meestal leden van aanzienlijke geslachten. Op hun beurt waren zij weer tijnsheeren, die kleine percelen lieten ressorteren onder hun eigen tijns hof of tijns gerecht.

Zo belandden veel tijnsgoederen van de graaf van Bentheim bij de heren van Abcoude. In de jaren 1326-1328 was het halve gerecht van Rhenen van de bisschop en de andere helft van de graaf van Bentheim. In 1328 ontstaat de eigenaardige situatie dat Sweder van Abcoude de hele jurisdictie over Rhenen in handen heeft. De ene helft heeft hij dan in pand van de bisschop (door schulden), terwijl hij de andere helft daarvoor in leen had van de graaf van Bentheim..

Rhenen was in de 14e en in de eerste helft van de 15e eeuw tweeherig en er zijn dat ook aktes bekend, waaruit blijkt dat er twee schouten optreden.

Tussen 1423 en 1443 is er een periode geweest dat de heer van Abcoude zelf zijn jurisdictie te Rhenen heeft kunnen doen uitoefenen. Aan deze rechtsmacht van de heren van Abcoude te Rhenen kwam een einde in het jaar 1449. Jacob van Gaasbeek, heer van Abcoude etc. was toen in de problemen geraakt. Hij behoorde tot degenen, die waren opgestaan tegen bisschop Rudolf van Diepholt en deze had hem gevangen weten te nemen. De bisschop had toen zijn rivaal op de knieën, immers deze had de wapens opgevat tegen zijn leenheer. Er kwam een compromis tot stand. Bij akte van 23 februari 1449 werd bepaald, dat Jacob, heer van Abcoude onder voorbehoud van levenslang vruchtgebruik afstand deed van de stad Wijk en van de sloten Duurstede en Abcoude. De stad Wijk zou de bisschop als haar heer erkennen. De bisschop bevestigde 10 maart 1449 het stadsrecht, dat Wijk 12 maart 1300 van Gijsbrecht van Abcoude, ridder, had verkregen.

Ook te Rhenen had de bisschop toen de vrije hand gekregen. Zo had Jacob in genoemde akte van 23 februari 1449 ook verklaard dat hij had verbeurd 'alle goede, eygen ende leen, so wair die gelegen zyn in den Gestichte voirscreve'. Het ligt voor de hand dat bisschop Rudolf toen ook de halve jurisdictie van Rhenen, welke hem ontbrak, aan zich heeft getrokken. Jacob van Gaasbeek was dus ook zijn rechten op de lenen die hij hield van de bisschop kwijtgeraakt omdat

hij inbreuk had gemaakt op diens hoge landsheerlijke gezag.

De macht en positie van de heren van Abcoude waren in de Middeleeuwen een voortdurende bron van ergernis voor de bisschoppen van Utrecht en zij zijn er dan ook steeds op uit geweest die macht te beperken en aan zich te trekken hetgeen Rudolf van Diepholt lukte na de dood van Jacob van Gaasbeek, heer van Abcoude, in 1459. Zo kreeg hij de hele jurisdictie van Rhenen in handen. Hiermee kwam een einde aan het hoge en lage overheidsgezag van leden van de familie Van Abcoude in een groot deel van het Nedersticht.

Dit alles ter inleiding op het overzicht van de eigenaars en bewoners van het huis Herenstraat 96, van de Middeleeuwen tot aan het midden van de 19^e eeuw.

De oudste informatie hierover werd onlangs gevonden in het archief van de familie van Mat(h)enese dat zich deels bevindt bij de Hoge Raad van Adel in Den Haag en verder in het Nationaal Archief in Den Haag en het Gemeentearchief van Schiedam. J.C. Kort heeft een uitstekend repertorium op dit archief gemaakt.¹⁰

Hieronder volgt een chronologisch overzicht van eigenaars en bewoners en verdere verzamelde vermeldenswaardige informatie hiermee verband houdende.¹¹

14-1-1408 ST. PONTIAENS DACH

Dit is vooralsnog het oudste charter dat gevonden is met informatie over eigenaren en bewoners van dit huis en belendende percelen.

In 1408 is de 'huysinge en hofstede' binnen Rhenen tijsplichtig aan de heer van Abcoude hetgeen duidt op zeer oude tijsverhoudingen. Zo lezen we:

'Ic Dyrck van den Zyle also een hoffende een thijnsmeister van mijns hofs pachen wegen Joncker Jacop here van Ghaesbeek heer van Abcoude ende van Abesteden van Putten en Stryen bekende mit deze open brieve dat voir my en voir thynsgenoten hijr nae bescreven gecomen sijn Maes van Grotevelt en Lijsbeth sijn echte wijf mit Maes voirs. Hoeren wittaftige en gecozen mombere daer sij aen quam mitten recht en hebben samenlick voir opghedragen en nae vertegen als recht en ordel wysden. In mijn hant also in hoers hoefs hant tot behoef van Claes van Sandwyc Frederixsoen en Angnese sijns echt wijfs een husinge en hofstede gelegen binnen Renen mit eggen ende mit einden also also gelegen is in die Meynstraet Oestwert Willam van den Enghe en Westwert Gijsbert Hac van Ranwyc ende op welk voirs. Hofstede Philips die Vrijsen mede woenachtig is ende deels (van de hofstede) heeft'

1440

Transport van de kinderen van Claes van Sandwyc Frerix soens saliger gedachte, te weten Willam van Sandwyc, Lijsbeth zijn zuster en Johannes zijn broer die kloosterling was in Sint Agnietenberg bij

Zwolle, aan Henrick Valkenaers een husinge en hofstede, met als belenders OW de husinge en hofstede toebehorende Margriet van Beynhem en Emelrick Momme WW Mathys van Leersem, NW (de Lange Heerenstraat) en ZW (de Koningstraat) de gemene straete.

Ook toen nog was dit tijsgoed van Joncker Jacob van Gaesbeek, waarbij Johan van Meerten optreedt als zijn hof- en tijsheer. Genoemde Henrick Valckenaer is waarschijnlijk dezelfde die getrouwd was met een Johanna N. en later met Jofr. Godscouwe (Godwina, Gostouwe) Freys van Dolre, die hetrouwde met Jan van Hemerten. Hij was heer van Snoygrevenweert, leen van kasteel de Horst, later de Blauwe Kamer genoemd.

Van zijn kleinzoon Henrick Valckenaer en diens vrouw Jofr. Oy (Odilia) van Zuylen van Nievelt bestaat nog een fraaie grafsteen in de Cunerakerk onderaan de trap naar het orgel met daarop de wapens Valckenaer en van Zuylen en hun 8 wapenkwartieren. Leden van de familie Valckenaer behoorden tot de eerste gildebreeders en zusters van het Cuneragilde, dat in 1392 werd opgericht.

Grafzerk in de Cunerakerk van Henrick Valckenaer (overl. 1531) en Odilia van Zuylen van Nievelt (overl. 1517) met hun wapenkwartieren. (Foto A.J. de Jong)

Tekening van het landgoed De Blauwe Kamer gemaakt in 1636 door Paulus Ruysch. (Foto H.P. Deys)

1450-1500

De Valckenaers en aangetrouwde families, zoals van Mathenesse en Van Gelder, zouden nog eeuwenlang daarna eigenaars en bewoners van dit huis blijven, zoals hierna beschreven. De familie Valckenaer bezat verschillende kastelen, hofsteden, landerijen en landhuizen, zoals de Duckenburg (bij Nijmegen), Giessen (bij Woudrichem), de Well (onder Vleuten), Rumelaer, Snoygrevenweert (later de Blauwe Kamer), hofstede Den Doven in de Nude, een huis te Lisse etc. Tevens blijkt dat in 1474 een Joncfr. Mergriet Adriaen Valkenersdochter eigenaresse is van de hofstede Prattenburg, dat toen een tijnsgoed van de Van Hemerts was zoals blijkt uit een transport akte en als volgt wordt omschreven:

...een bouwinge mit den getymmer, huysinge, hofstadt, berch, schuer, potinge, erve landt, hoylant, Bosch, hey, wey, hoech ende ledich, wilt ende tam, mit alle zijne toebehoeren, soit van outs gelegen is in den gerechte van Renen aent Veen, geheyten Prattenborch, also men dat van mij (Johan van Hemerten) te tijns holt ende Maes Goessens nu gebruyckt'

Ook bekleedden Valckenaers functies elders zoals het schoutambt van Utrecht en het als kanunnik optreden van het Kapittel van Oudmunster, maar daarnaast hielden zij toch huizen te Rhenen en naaste omgeving aan.

1519-1520

De jaarlijkse huisrente van 1 gouden clinckert of 24 stuivers werd betaald aan de Cunerakerk door Henrick Velckener.

1556 - 1567

In deze periode betaalt Rutger Valckenaer 1 stuiver jaarlijks St Martini tijns aan de rentmeester van de landsheerlijke goederen uit zijn huis waarvan in 1556 gemeld werd dat hij het in dat jaar ook bewoonde. Hij was getrouwd met Catrijna van Middachten. Rutger Valkener was burgemeester van Rhenen in 1559/60 en gasthuismeester in 1563/4.

1571

Bovengenoemde Rutger Valckenaer betaalt 22 stuivers huisrente aan de kerk van Rhenen als eigenaar en bezitter van hetzelfde huis

1571-1572

In deze jaren betaalt een Henrick Velckenaer dezelfde huisrente; dit is waarschijnlijk de broer van Rutger Valckenaer; deze was getrouwd met Hadewig van der Mije Alfertsdr en na de dood van zijn vader in 1531 beleend met Noyengrevenweert (latere Blauwe Kamer); hij overlijdt op 29 mei 1572.

1578-1588

In deze periode wordt de jaarlijkse huisrente van 22 stuivers aan de kerk van 'Valckenaers huysinge' betaald door heer Steven Ijsbrantsz en vanaf 1585 door diens erfgenamen. Het voorvoegsel 'heer' duidt erop dat het hier een priesterbroeder van de Duitse Orde betreft. Inderdaad wordt Steven Ijsbrantsz in 1572 genoemd als priester en vicarius (pastoor) van de kerk in Rhenen. We zitten hier in de overgangsfase naar het protestantisme.

Heer Steven Ijsbrantsz bewoonde in 1572 een huis verder naar

het westen gelegen aan de Lange Heerestraet bij de raderput, de put die op het kruispunt onderaan de Molenstraat stond. Dit huis was aan de zuidkant gelegen naast het Gasthuis.

1610-1625

De jaarlijkse renten uit het huis worden nu weer betaald door een Valckenaer, namelijk jonker Harman Valckenaer heer tot Duckenburg. De Valckenaers waren tevens over een lange periode heer van Duckenburg bij Nijmegen.

Zo staat in het manuaal van de rentmeester van de Domeinen 's Lands van Utrecht van 1617 vermeld dat de jaarlijkse tijns van 1 stuiver betaald wordt door jonker Herman Valckenaer.

Zoals later zal blijken worden de jaarlijkse tijns en huisrentes over dit huis tot einde 18e eeuw nog betaald door de latere eigenaren.

Herman Valckenaer (1564-1623), heer van de Duckenburg, was een zoon van Hendrik Valckenaer, overl. 1573 en Margaretha van Boedberg, overl. 1585, die het huis de Duckenburg in 1576 erfde. Herman Valckenaer trouwt in 1596 met Margaretha van Mathenesse.

1626-1655

In deze periode woonde hier jonkheer Otto van Gelder, heer van de Well genoemd. De Well, oorspronkelijk de Oude Haer, was een hofstede onder Vleuten. Otto van Gelder (1590-1650) was een zoon van Karel van Gelder en Maria van Buckhorst; hij trouwde 1624 Florentina Valckenaer, overl. 1659, dochter van Herman Valckenaer en Margaretha van Matenesse.

Ook kocht Otto van Gelder in 1647 het huis ernaast (later Heerenstraat 95) van Bernhard Jorifaasz en Katharina Evertsdr., diens vrouw.

Voorts kocht hij in 1650 van de Amersfoortse burgemeester Peter de Goyer het landgoed Prattenburg in 1694 in bezit komt van de familie Chuyt en later van Jacob van Wijck, waarna het tot op heden bezit zou blijven van de familie van Asch van Wijck.

In een lijst met lidmaten uit 1654 staat vermeld dat in de Heirstraat woonden als lidmaten de heer Otto van Gelder

Zegel met contrazegel uit 1597 van Herman Valckenaer (1564-1623). Uit Archief Mathenesse aanwezig bij de Hoge Raad van Adel in Den Haag. (Foto's A.J. de Jong)

Portretten van Hendrik Valckenaer (overl. 1573) en Margaretha van Boetbergen (overl. 1585). Particuliere collectie. (Foto's A.J. de Jong)

(overleden), heer van der Well en zijn twee zonen en oudste dochter. De jongste dochter, joffrou Maria van Gelder, doet op Pasen 1658 belijdenis bij Ds. Kupius.

De Winterkoning, Frederik V van de Palts, gehuwd met de Engelse koningsdochter Elizabeth Stuart liet rond 1630 een zomerpaleis in Rhenen bouwen op de plaats waar het Agnietenconvent had gestaan. Dit was in verval geraakt en begin 1629 had hij een verzoek gericht aan de Staten van Utrecht tot 'reparatie van het convent van St. Agniete' omdat hij van plan was daar voor enige tijd te verblijven om te jagen. Inderdaad verbleef Frederik V van de Palts in dat jaar in Rhenen waarbij hij en zijn vrouw met een deel van zijn gevolg in het Agnieten klooster gehuisvest waren, terwijl anderen bij Rhenense burgers werden ondergebracht. Uit een lijst aanwezig in het Oud Archief van Rhenen weten we dat bij Jor. Otto van Gelder een Millort Groningh logeerde.¹² De naam was een verschrijving. Het betrof Lord George Goring, een kolonel in het leger van Frederik Hendrik, Prins van Oranje, de 'stedendwinger'. Lord Goring zou later in 1637 zwaar letsel oplopen (raakte deels verlamd) bij het beleg van Breda.

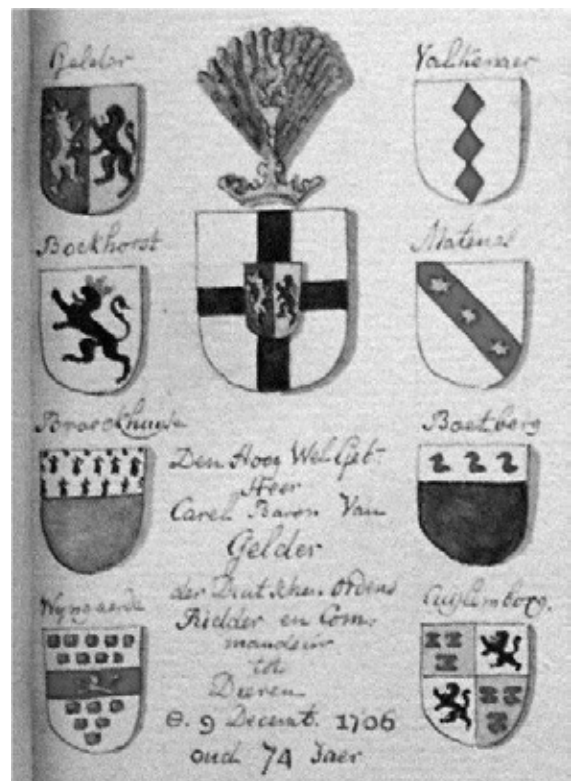
1657-1672

IN DEZE PERIODE WOONDEN ER DE ERFGENAMEN VAN BOVINGENOEMDE, WAARONDER IN 1661 HARMAN (HERMEN) VAN GELDER (CA. 1630-1680), HEER VAN DE(R) WELL(E) GENOEMD. HIJ

WAS GEHUWD MET ANNA MARIA DE BERGAIGNE EN LATEN IN 1664 HUN TESTAMENT OPMAKEN. ZIJ WORDT IN 1663 LIDMAAT VAN DE CUNERAKERK ALS HUIJSVROUW VAN DE HEER VAN DE WELLE MET ATTESTATIE VAN 'S HERTOGEN-BOSSCHE. NA HET OVERLIJDEN VAN HERMAN IN 1680, HERTROUWT ZIJ MET JOOST NAGEL, HEER TOT HOEVE BIJ BORCULO, WEDUWNAAR VAN ANNA VAN DAM. VAN HERMAN VAN GELDER HEEFT EEN ROUWBORD IN DE CUNERAKERK GEHANGEN. IN 1657 EN 1659 WORDEN MARGARETHA VAN GELDER (GEB. CA. 1627), HERMEN VAN GELDER (GEB. CA. 1627), CAERLL VAN GELDER (GEB. CA. 1632) EN MARIA VAN GELDER (GEB. CA. 1641) GENOEMD ALS BROERS EN ZUSTERS. De juffrouwen Magarieth en Maria van Gelder werden op 21 maart 1675 lidmaat van de Cunerakerk met attestatie van Dordrecht. Jonkheer Carel van Gelder werd op 17 juni 1679 lidmaat met attestatie van Vleuten.

Zij waren allen kinderen van Otto van Gelder en Florentina Valckenaer, die in 1636 en 1638 in de Cunerakerk nog twee kinderen hadden laten dopen met de namen Willem en Frederick Wilhelm respectievelijk. In 1642 werd een zoon van heer Otto van Gelder begraven met dezelfde 8 wapenkwartieren als later Karel van Gelder (zie onder).

Maria van Gelder overleed op 28 mei 1701 en werd op 2

Portret van Carel van Gelder (1632-1706) en zijn rouwbord dat in de Cunerakerk hing, met 8 kwartieren, getekend door Van Hangest D'Yvoy in 1789. Particuliere collectie. (Foto's RKD in Den Haag en A.J. de Jong)

juni 1701 'bij avond begraven in de kerck met een boort met wapen voor het lijck gedragen'.

1672-1702

Nu woonden er de jufferen van Gelder in hun hoogedele huis.

1702-1706

In deze periode woonde er commandeur heer Carel van Gelder met zijn zuster Maria. Margaretha van Gelder bewoonde later een huis aan de Markt. Karel van Gelder (1632-1706) bleef ongehuwd. In 1685 was hij commandeur te Doesburg bij de Ridderlijke Duitse Orde en overleed 9 december 1706 als commandeur van Dieren. Hij werd in de Cunerakerk te Rhenen begraven waar ook een rouwbord heeft gehangen met 8 wapenkwartieren. Dit rouwbord heeft gehangen met 8 wapenkwartieren. Dit rouwbord is in 1789 aangetroffen en beschreven door de heraldicus M.L. van Hangest baron D'Yvoy in zijn fraaie wapenhandschrift dat zich bevindt bij het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag.¹³

1720-1753

Eigenaar is nu de vrouw van Mathenesse in plaats van de commandeur. Bij de Geldersetiend van de Menso's maakten we melding dat het tiendrecht in 1717 in handen was van Florentina van Mat(h)enesse en haar jongere zuster Maria van Mathenesse.

Florentina van Mathenesse, douarière van Johan van

Hardenbroek, in leven heer van Sterkenburg.

Johan van Hardenbroek was in 1695 reeds overleden en begraven in de kerk van Neerlangbroek. In deze kerk hing ooit een rouwbord met 4 wapenkwartieren te zijner nagedachtenis, dat zich nu bevindt op kasteel Hardenbroek.

Florentina van Mathenesse (ca. 1665-1729) overleed 29 november 1729 te Rhenen vermoedelijk in het latere huis Heerenstraat 96, waar zij mogelijk verbleef bij haar jongere zuster Maria van Mathenesse. Zij was een dochter van Willem van Matheness (ca. 1605-ca. 1670) en Margaretha Valckenaer en trouwde in 1680 met Johan van Hardenbroek, heer van Sterkenburg. In de haardstedengelden-boeken staat vermeld dat een vrouwe van Mathenensse in de periode 1720-1733 eigenaar van dit huis was dat gebruikt werd door de heer van Braeckel. Omdat Florentina van Mathenesse reeds eind 1729 overleden was, zal de toenmalige eigenaar haar jongere zuster Maria van Mathenesse zijn geweest. Kennelijk had Florentina van Mathenesse ooit te kennen gegeven dat zij begraven wilde worden bij haar man, Johan van Hardenbroek, in de kerk van Neerlangbroek. Ook voor haar werd in de kerk van Neerlangbroek een rouwbord opgehangen.

In de Franse tijd moesten alle rouwborden uit kerken verwijderd worden. De familie kon ze tegen betaling ophalen anders werden ze vernietigd. De rouwborden die ooit in de

Rouwbord van Florentina van Mathenesse (ca. 1665-1729) zoals dat tot einde 18^e eeuw in de kerk van Neerlangbroek heeft gehangen en getekend door Van Hangest D'Yvoy in 1786. (Foto's A.J. de Jong)

Cunerakerk hebben gehangen zijn zodoende verloren gegaan. De families Van Reede van Amerongen en Renswoude en de familie van Hardenbroek hebben de rouwborden opgekocht. Die van de familie Van Reede zijn later weer teruggehangen in de kerken van Amerongen en Renswoude. Die van de familie Van Hardenbroek bevinden zich echter nog op kasteel Hardenbroek en zijn dus niet teruggehangen in de kerk van Neerlangbroek. Zij zijn beschreven door J.P.C. Hoogendijk in een artikel over rouwborden in de Provincie Utrecht in *De Nederlandsche Leeuw*.¹⁴

Zoals eerder gemeld is van de heraldicus M.L. van Hangest D'Yvoy is een fraai wapenhandschrift bewaard gebleven waarin hij de rouwborden heeft opgetekend die hij aantrof in Utrechtse kerken vlak voordat ze daaruit verwijderd werden. Zo bezocht hij in 1786 de kerk van Neerlangbroek en heeft hij de rouwborden die daar toen hingen beschreven, zo ook die van Johan van Hardenbroek en zijn vrouw Florentina van Mathenesse, heer en vrouwe van Sterkenburg. Florentina van Mathenesse bleef aanvankelijk na de dood van haar man op Sterkenburg wonen, maar vermoedelijk verbleef ze daar niet altijd, zoals hierna zal blijken. Waarschijnlijk verbleef men vooral in de winter, maar ook wel in andere periodes van het jaar in de stad Utrecht, waar ook het uitgaansleven interessanter was.

De drie kinderen uit het huwelijk van Johan van Hardenbroek en Florentina van Mathenesse stierven ongetrouwd en in 1725 werd Sterkenburg voor 33.000 gulden verkocht aan Catharina van Heusden, de weduwe van de uitgeweken hugenoot Fredrik Mamouchet van Houdringe, waarvan de kinderen het goed later erfden.¹⁵

Florentina van Mathenesse woonde daarna waarschijnlijk in Rhenen, waar zij op 11 november 1726 lidmaat werd van

de Cunerakerk, met attestatie van Overlangbroek, en in 1729 overleed. Tegelijk met haar werd een Geertruij van Hardenbroek lidmaat met attestatie van Neerlangbroek.

In een akte van 4 december 1729, welke zich bevindt in het archief van de familie Van Hardenbroek,¹⁶ wordt vermeld dat voor het gerecht van de stad Rhenen verschenen jonkvrouw Geertruij Maria van Hardenbroek, meerderjarig en getrouwd zijnde aan de hoogwelgeboren heer Johan Louis van Hardenbroek, 'capitein ter zee ten dienste deser landen'. Deze verklaarden dat de hoogwelgeboren vrouwe Florentina van Mathenesse, douarière van Johan van Hardenbroek, schoonzuster van de eerste comparant en moeij van de tweede op 29 november was komen te overlijden binnen Rhenen en dat ze 'het dode lighaem alsnog boven aerde staende' elders (in Neerlangbroek) willen laten begraven. Zij zeggen zich niet als erfgenamen te gedragen maar hierbij te willen helpen omdat ze dit als een christelijke plicht zien als naaste familie.

Er zit namelijk een addertje onder het gras, immers aan het elders laten begraven van een dode waren kosten verbonden. Er moest namelijk een boete betaald worden omdat de kerk inkomsten misliep. Zo lezen we in de Rhenense resoluties van 5 december 1729 hierover:

'..vrouw van Matenesse in de Neerlangbroekse kerk te begraven is geaccordeerd met Capt. Van Hardenbroek met een boete van 50 gulden boven de kerke gerechtigheid dat zijn ed. moeij zaliger de vrouw van Matenesse in de Neerlangbroekse kerk word begraven'

Slaan we vervolgens de rekeningen van de Cunerakerk hierop na dan lezen we:

'Den 5 dito ontvangen van de heer van Hardebroek voor de kerke gerechtigheid door het overleijden van de vrouw van Matenesse verschuld...2-12-, en dan nog voor de boete naerdien deselve binnen Rhenen niet is begrave vermits aldaer gestorven was...25-,-,'

Interessant aangaande Florentina van Mathenesse is te vermelden dat bij haar Madelon van Beest woonde, die waarschijnlijk de huishouding (administratie) regelde en een gezelschapsdame was met verstand van kruidenrecepten. Niet bekend is waar zij overleden is. In de boedelpapieren van het Rhenense gerecht bevonden zich een groot aantal rekeningen, poëzie, kruidenrecepten en brieven aan haar gericht.¹⁷ De meeste brieven waren afkomstig van haar

broers, gestuurd vanaf diverse legerplaatsen. Als bezorgadres werden meestal de vrouwe van Sterkenburg en diverse 'cruijdeniers' in Utrecht opgegeven. Madelon van Beest deed kennelijk bij deze kruideniers regelmatig inkopen en had geregeld dat die bereid waren de port te betalen die bij aflevering van de brieven moest worden betaald.

Hoe waren deze papieren in Rhenen terecht gekomen? Tussen de boedelpapieren van Madelon van Beest werd een inventaris van haar nagelaten goederen aangetroffen en de mededeling dat op verzoek van de heer Baron J.L. van Hardenbroek hierna gezocht was in het sterfhuis van zijn tante. Daarbij was een kist gevonden die toebehoord had aan deze Madelon van Beest en waarvan de inhoud tegen provisie verkocht mocht worden tenzij er zich een erfgenaam met behoorlijke bewijzen zou melden. De kist zou op de secretarie bewaard worden.

Het betreft voornamelijk kleding van duidelijk een vrouw van aanzien, die aan het uitgaansleven deelnam. Zo zaten er naast kistjes met papieren zaken als waaiers, poederdozen en een masker bij.

De papieren zijn klaarblijkelijk nooit opgehaald en in het archief van het gerecht van Rhenen bewaard gebleven. Daarbij zaten kruidenrecepten die uit het Latijn vertaald waren door een dominee Dr. Cornelis Dellijs uit Cothen, die naast predikant ook medicijnen doctor was. Over zijn nalatenschap die naderhand tot het zogenaamde Dellijsfonds zou leiden zal binnenkort worden gepubliceerd door Dr. A.A.B. van Bommel.

1753-1768

Burgemeester Van Deventer in plaats van de vrouwe van Matenes. Dit is waarschijnlijk Jan Adriaan van Deventer, geboren te Rhenen in 1713 als zoon van Huibert van Deventer en Margareta Poolsum. Hij trouwt in 1737 met Sara Menso.

1769-1790

In 1769 treedt Pierre de Maffé op als gemachtigde van Jannetje Kock, weduwe van Willem Meijer, en transporteert het huis aan Scato Muntinghe. Deze trouwt Amsterdam 19 april 1767 met Anna Elisabeth de Maffé, geb. Curacao ca. 1731, overl. Rhenen 25 juli 1819, dochter van Pierre de Maffé en Sophia Meijer. Scato Muntinghe, ged. Groningen 1 juli 1738, overl. Groningen 15 juli 1799, was een zoon van Warner Muntinghe en Anna Trip. Burgemeester Mr. Scato Muntingh, overl. vóór 25 juli 1819, transporteerde op 4 juni 1790 aan Menso Johannis Menso en zijn vrouw Hanske Volbragt Deuring een huisinge met aanhorigkoetshuis, erve, hof en verder getimmer in de Lange Heerestraat. Bewoond OW door de heer Simon Roghair, WW de heer hoofdofficier van Deventer en mevrouw de weduwe van wijlen de heer hoofdofficier Smissaert; ZW de Koningstraat en NW genoemde straat. Voorts waren in de verkoop begrepen een glazen klok lantaarn in de gang en een bank aan de noord-

zijde van de Cunerakerk naast de bank van de heer borge-meester Haksteen.

Nog steeds moest kennelijk jaarlijks aan de Cunerakerk een huisrente van 1 gulden en 12 stuivers betaald worden en aan de domeinen 's Lands van Utrecht een tijs van een stuiver, terug te voeren naar de middeleeuwse tijs, de grondrente, die ooit aan de heren Van Abcoude betaald moest worden.

Menso Johannis Menso (1762-1811) was een zoon van medisch doctor Hendricus Menso (1711-1780) en Johanna Christina Bouwensch (1717-1782). Hij bekleedde diverse functies als Rhenense bestuurder, zoals raad, schepen, burgemeester en heemraad van de Rhenense Nude en Achterbergse hooilanden.

Eigenaar en bewoner van het belendende pand Heerenstraat 95, Simon Roghair, was apotheker evenals later diens zoon Christiaan Roghair. Rond 1900 woonde daar apotheker Post, die ernaast ook een limonadefabriek had.

1800-1850

In deze periode bleef het huis in bezit van de familie Menso. Dat men er ook woonde blijkt uit de volkstellingen van 1830 en 1840. Vanaf 1850 is er een goede bevolkingsadministratie te Rhenen en is de verdere bewoning niet meer vervolgd.

De gevelversiering (frontinspice) boven de deur van het huis, zoals voorkomt op een foto van voor 1887, heeft stijlelementen uit de eerste helft van de 18e eeuw. Hier was een manshoofd met lauwerkrans in aangebracht. Na de sloop circa 1925 werden delen van de gevel opgenomen in de gevel van het kort daarna gebouwde huis De Tangh.¹⁸

Aanvankelijk werd gedacht dat het manshoofd in de gevelversiering van het huis Heerenstraat 96 een familiewapen voorstelde, zoals van de familie Hoofft. Echter geen relatie met een familie met een dergelijke naam kon worden vastgesteld. Begin 18e eeuw zegelden leden van de familie Menso als stadsbestuurders met drie steenhouders hamers als wapen. In later tijd lijken dit eerder tolleren of omgekeerde flessen. Het familiewapen is in kleur afgebeeld in het boek *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* van A.J. de Jong en C.L. van Otterlo. Voorts bezit de familie Menso nog een aantal zegelstempels met familiewapen uit de eerste helft van de 19e eeuw, waarvan hier een selectie is afgebeeld.

Twee van de ongetrouwde zonen van Menso Johannis Menso, bleven in het huis Heerenstraat 96 bij hun moeder wonen. Dit waren Mr. Dr. Jan Menso (1801-1837), later advocaat en secretaris te Rhenen en Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso (1794-1874). Een andere zoon, medisch doctor Hendrik Menso (1791-1872), gehuwd met Berendina Wilhelmina Feith (1785-1824) woonde volgens de volkstellingen van 1830 en 1840 aan de overkant in het huis Heerenstraat 83, op de hoek van het zogenaamde Mensostraatje.

J.C.P.E. Menso bekleedde verschillende functies te Rhenen; zo werd hij in 1814 door de toen nog soeverein vorst, later koning Willem I, benoemd tot Reguleur der Belasting op het Recht van Successie. Later werd hij als opvolger van Jacob

Enkele zegelstempels gebruikt door leden van de familie Menso. (Collectie en foto's familie Menso)

van Manen Adriaensz vrederechter en uiteindelijk van circa 1840-1870 kantonrechter te Rhenen.

Uit een relatie met de 17-jarige Nennetje Hendriksen (1810-1884), geboren in Barneveld als dochter van Aalbert Hendriksen en Aartje Gijsbertsen, werd te Rhenen in 1827 een zoon, Hendricus Hendriksen, geboren. Blijkens een aantekening bij zijn geboorteakte in de registers van de Burgerlijke Stand werd hij op 16-jarige leeftijd in 1843 er-

kend als zoon van vrederechter J.C.P.E. Menso en kreeg de achternaam Menso.

Blijkens de volkstellingen van 1830 en 1840 woonde Nennetje Hendriksen met haar zoon op het adres Bontekoestraat 225 en niet bij J.C.P.E. Menso in het huis Heerenstraat 96.

Hendricus Menso (1827-1878) kreeg een militaire opleiding en op 10 januari 1878 overleed hij te Haarlem als majoor van het 4de bataljon 4de regiment infanterie. Hij trouwde in Den Haag op 9 februari 1870 met Maria Christina van der Schooren (1842-1900). In verband met dit huwelijk werd eind 1869 nogmaals een akte opgemaakt met erkenning als wettelijke zoon van Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso bij Nennetje Hendriksen. In de overlijdensakte van J.C.P.E. Menso te Rhenen d.d. 24 november 1874 wordt echter geen melding gemaakt van een partner; hij is dus nooit getrouwd met Nennetje Hendriksen.

NOTEN

1. W. van Iterson, *De Stad Rhenen* (Assen 1960).
2. Zie over Stuivenes: J. Combrink, *Rhenen – Van vestingstad tot Grebbestad* (Zaltbommel 1981), p. 30 en 31; publicaties van A.J. de Jong in Oud Rhenen 1989, 1990 en de speciale editie *Grepen uit Rhenen's Verleden* uit 1997; zie ook A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* (Zeist/Voorthuizen 1996), p. 91 e.v.
3. J.C. Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*, Historische reeks Kromme-Rijngebied 6 (2001), p. 120
4. Zie over het tiendrecht: J. Kusters, *Het Oude Tiendrecht* ('s-Gravenhage 1899) en J.E. van der Sleen en P.H.M. Waters, *Het archief van de Tiendcommissie in het Derde Tienddistrict met standplaats Tiel* (Arnhem 1981)
5. Zie website van de familie Menso www.menso.se
6. Joke Honders publiceerde in de periode augustus 2010 – augustus 2011 over de geschiedenis van het Opheusdensedse veer in 4 afleveringen in de *Nieuwsbrief van de Historische Kring Kesteren en Omstreken*. De geschiedenis van het Opheusdensedse veer zal binnenkort in boekvorm worden uitgegeven. M. Flokstra werkt voorts aan een boek over de Valckenaers als heren van de Duckenburg en tevens eigenaren van het goed Snoygrevenweert, leen van kasteel de Horst, later De Blauwe

Portretten van Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso (1794-1874) en Hendricus Menso (1827-1878). (Collectie en foto's familie Menso)

Kamer genoemd.
Gevelversiering van het huis De Tangh, afkomstig van het huis Heerenstraat 96. (Foto's H.P. Deys)

7. C.L. van Otterlo en Ph.J. van Dael, *Historische Reeks Rhenen Deel II – Rhenense Geslachten* (Zeist/Rhenen 1990)
8. Zie publicaties W.H. Strous over de Rhenense elite in Oud Rhenen 2009, 2010 en 2012; idem in Jaarboek Oud Utrecht 2011 en *Geschiedenis van de Stad Rhenen* (Rhenen 2008)
9. Zie voor huisnummers en kadastrale nummering van huizen in de Rhenense binnenstad: *Kadastrale atlas provincie Utrecht 8 – Rhenen in 1832*, uitgegeven in 2002.
10. J.C Kort, *Collectie Familie van Mathenesse (1311-1760)*; dit archief zit verspreid over de collecties van de Hoge Raad van Adel in Den Haag, het Nationaal Archief in Den Haag en het Gemeentearchief van Schiedam. Het repertorium van Kort uit 1988 is later in 2008 bewerkt door N. Friedel.
11. Belangrijkste bronnen te vinden in het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede en Het Utrechts Archief, zoals: Registers Haardstedengeld, Familiegeld, Lantaarngeld, Inning 40° penning, Transporten voor het Stadsgerecht, Notariële archieven, Rekeningen van de Cunerakerk (huisrentes) en het Gast- en Weeshuis, Tijdsregisters, Doop-, Trouw- en Begraafboeken en de Volkstellingen van 1830 en 1840.
12. Zie H.P. Deys, *Hoog bezoek voor het Koningshuis, 1630-1665*, in *Geschiedenis van Rhenen* (Rhenen 2008), p. 227, 228 en 567; Oud Archief Rhenen Inv.No. 155.
13. M.L. van Hangest D'Yvoy, *Grafschriften, Rouwborden en Kerkglazen in verscheidene plaatsen in Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant etc. nageeteekend in de jaren 1776-1815*. Dit wapenhandschrift bevindt zich bij het CBG in Den Haag en is inmiddels gedigitaliseerd en binnenkort te raadplegen in de studiezaal.
14. J.C.P. Hoogendijk, *Rouwborden in de provincie Utrecht*, De Nederlandsche Leeuw CXI (1994), nr 11-12, kolom 417 e.v.
15. Zie *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht*, een uitgave van de Stichting Utrechtse Kastelen, 1995.
16. Archief en collectie familie Van Hardenbroek berust bij Het Utrechts Archief, toegang 643-1; zie Inv. No. 307.
17. Boedelpapieren van Madelon van Beest, Stadsgerecht Rhenen, RHC Zuidoost Utrecht, Toegang 66, Inv. No's 687 t/m 690.
18. H.P. Deys en F. Vogelzang, *Rhenen – Geschiedenis en Architectuur*, Monumenten-inventarisatie Provincie Utrecht (Zeist/Utrecht 2010).

De gevelversiering boven de ingang van het huis aan de Heerenstraat dat later geplaatst is in het huis 'De Tangh'. Het pand deed dienst als politiebureau en als bureau van de gemeentelijke belastingdienst. (Foto H.P. Deys)

Herinneringen aan mijn jeugd in Rhenen

Willemien Sandbrink

GEBOORTE EN FAMILIE

Op 17 juni 1942 gaf mijn vader op het Gemeentehuis van Rhenen de geboorte aan van een dochter met de namen *Wilhelmina Helena Pauline Maria SANDBRINK*. Dat waren de voornamen van Koningin Wilhelmina en officieel was het door de Duitse bezetter verboden kinderen naar leden van het Koningshuis te vernoemen, maar omdat mijn moeder ook Wilhelmina heette, werd dit door de vingers gezien.

De Sandbrinken waren een oude Rhenense familie, teruggaande naar Gerrit Jacobszoon Sandbrink, die in 1696 in Rhenen is geboren. Hij was diaken, ouderling, lid van de Vroedschap en Schepen te Rhenen. Oorspronkelijk komt de familie uit Amersfoort en met de Reformatie is de protestante tak naar Rhenen gekomen. Mijn voorvaders waren o.a. tabaksplanters en burgemeester. Het familiewapen is nog te vinden in het oude Raadhuis. Mijn grootvader J.G. Sandbrink (1858-1933) was geboren in Rhenen en verhuisde later naar Veenendaal waar hij een notarispraktijk had. Na zijn pensionering gingen mijn grootouders in Haarlem wonen. Mijn grootmoeder M.E. Sandbrink-van Woudenberg is na het overlijden van haar echtgenoot naar Rhenen teruggekeerd. Zij huurde toen 'De Duiventoren' (het huidige 'Klein Remmerstein') van defamilie Philipse, waar zij tot 1948 heeft verbleven. Toen

Mijn vader Dirk Sandbrink voor Ouwehands Dierenpark op zijn Mondiale motor, 1947

zij minder goed ter been werd, kwam zij bij ons op 'De Lijster-Engh' wonen en is daar overleden in 1965.

OUDERS EN MAATSCHAPPELIJKE CARRIÈRE VADER
Ik heb me altijd een beetje buitengesloten gevoeld van het stadsleven van Rhenen. Wij woonden namelijk aan de rand van Rhenen, net buiten de bebouwde kom, tegen de Stadssparren aan. Ik voelde me echter toch altijd een echte 'Rheanense' en ik ben daar trots op.

In 1936 besloot mijn vader Dirk Sandbrink (1896-1976) om in Veenendaal een textiel-fabriek, die failliet gegaan was, nieuw leven in te blazen. Dit deed hij samen met de heer Walkotten, de zakelijk directeur. Vanuit Schiedam, waar mijn ouders toen woonden, zijn zij een woning gaan zoeken in de buurt van Veenendaal. Mijn ouders, die hervormd, maar niet erg kerkelijk waren, voelden er niet veel voor zich in Veenendaal te vestigen, met de vele 'zware' kerkgenootschappen aldaar. Naast zijn werk op de fabriek in Veenendaal was mijn vader jarenlang Dijkgraaf van het Dijkschap Grebbedijk. Met hoogwater moest hij dikwijls het waterpeil bij de Grebbesluis gaan controleren. Evert van de Scheur, die aan de Grebbedijk woonde, had het onderhoud van het dijkhuis met wat daarin aanwezig was, schoppen, zandzakken e.d.

Kort na de oorlog is mijn vader ook een tijdje raadslid geweest. Ook was hij zeer betrokken bij de oprichting van de Oudheidkamer en het Museum, toen nog aan de Molenstraat, samen met de heer Buree en later juffrouw Aleid van de Bunt. Tevens was hij betrokken bij de totstandkoming van de Cultuur en Natuurhistorische Vereniging Zuidoost Utrecht te Elst, samen met onder andere dokter Sander Van Ommeren en Dave Pezarro.

LANDHUIS DE LIJSTER-ENGH EN OMGEVING

De zoektocht naar een woning leidde uiteindelijk naar 'De Lijster-Engh', een groot landhuis in de bossen net buiten Rhenen, gebouwd in 1928 voor de toenmalige burgemeester van Rhenen, Jhr. Dr. M.L. Van Holthe tot Echten. De villa was ontworpen door architect Van Hoogdale, die later een huis voor zichzelf bouwde naast De Lijster-Engh aan de Nieuwe Veenendaalseweg. In het begin huurden mijn ouders het huis en net voor de Tweede Wereldoorlog hebben ze het gekocht. Het lag op een hoekperceel tussen de Nieuwe Veenendaalseweg en de Lijsterengweg van bijna twee hectare. Het perceel bestond uit gedeeltelijk bos met een Engelse tuin en twee grote moes- en bessentuinen. Het was een kast van een huis, met 15 kamers. Naast de vestibule was een kamer met een granieten vloer, waar de burgemeester zijn politiegagenten en veldwachters ontving. Verder waren er een stu-

Het huis 'De Lijster-Eng' aan de Nieuwe Veenendaalseweg en de Lijsterengweg.

deerkamer, een grote zitkamer, een eetkamer, drie keukens (de dienkeuken, de eigenlijke keuken en de bijkeuken) en twee grote garages. Boven waren ook nog twee grote woonkamers, vijf slaapkamers en twee badkamers. Op de enorme houten zolder was nog een aantal kamertjes voor personeel. Onder het huis waren drie grote kelders: een kolenkelder, een wijnkelder en de derde voor de ruime voorraad weckflessen. Mijn moeder Wilhelmina Margaretha Maria Knuth (1898-1981) was heel goed in het inmaken van groente en fruit uit de tuin en jams en geleien. Een diepvries bestond nog niet! Het huis was gebouwd met voor die tijd moderne gemakken zoals ligbaden, een douche, bidets en warm water in de badkamers. De centrale verwarming werd gestookt op cokes in een hele grote kachel in de kelder. Omdat de as en sintels daarvan dagelijks verwijderd moesten worden, was er een keldertrap buiten bij de keuken. Er was een stortgat, waar de kolenboer de cokes instortte. Bij de kelderraampjes zat een soort putje, waar in de winter vaak egels hun winterslaap hielden en die er dan in het voorjaar uitgehaald moesten worden. Mijn moeder heeft tot het einde van de jaren vijftig zo altijd de verwarming gestookt. Toen zij te oud werd kwam er stookolie met een grote olietank in de grond. Ook heeft ze nooit een wasmachine gehad. De witte was werd in een grote zinken ketel op het gas gezet en aan de kook gebracht en daarna met de hand gewassen en uitgespoeld. De bonte was werd niet gekookt. Alles werd door een handmangel gehaald voor het aan de lijn gehangen werd. Soms werd het ook op de bleek, een stukje gras bij de keuken, gelegd. De damasten tafelkleden en servetten, de losse boorden en manchetten van mijn vaders overhemden werden gesteven en moesten dan weer worden ingevocht, voor ze werden gestreken. De lakens gingen naar Wasserij Visee, later De Jong. In 'de goede jaren' hadden we een dienstmeisje, dat intern was, en een werkster voor twee dagen in de week. Mijn moeder

heeft eens een meisje uit de Betuwe gehad, dat na een week opzegde, want "Dattut ver waar, dat wissik, maor da'k nie op de weg kan kieke, da kannik nie vedraoge!". Na de oorlog hebben we drie zusters Van de Brink van de Cuneraweg als hulp in de huishouding gehad, tot aan mijn moeders overlijden in 1981.

De landerijen voor De Lijster-Eng behoorden aan de 'Rhenense Cultuur maatschappij', die door vererving in bezit waren gekomen van een tante/nicht van mijn vader, tante Nelly Holdert-de Haas. Zij was in Italië gaan wonen en is daar op hoge leeftijd overleden. Ze werd de laatste jaren verzorgd door een Italiaanse familie, die ervoor gezorgd heeft dat al haar Nederlandse bezittingen werden verkocht.

De pacht voor de landerijen werd elk jaar door mijn vader voor zijn tante geïnd, op een bepaalde dag. Sint Maarten of Sint Peter? Er werd meestal rogge of haver op verbouwd, dat in de zomer gemaaid en op schoven werd gezet. Een prachtig gezicht! Soms stonden er aardappels en in de winter knollen en voederbieten. Het was natuurlijk een sport om af en toe een knolletje te 'stelen'! Later werd er mais verbouwd, een oninteressant gewas.

Van mijn ouders erfde ik de liefde voor de natuur en we hebben heel veel gewandeld, langs de Waterbomen of langs de Leemkuil naar de 'Tibbert', een stuk bos en natuurgebied, dat mijn vader bezat gelegen tussen de Tangh en de Stokweg. Er was daar een verhoogd vierkant stuk grond, met eikenhakhout omzoomd, waar blijkbaar vroeger de galg heeft gestaan. In de nazomer plukten we bramen en bosbessen en ik wist ook precies waar vossenbessen groeiden en cantharellen, manden vol! Wij hadden in de tuin een paar tamme kastanjebomen en in het najaar kwam de Rhenense jeugd 'make kestaone jatte'. Soms joegen we ze weg, want ze braken de takken van de bomen en maakten er een bende van.

TWEDE WERELDOORLOG EN WEDEROPBOUW

Ik kan me uiteraard alleen de tijd herinneren van na de oorlog, toen we in 1945 weer naar De Lijster-Eng verhuisden. In mei 1944, een week nadat mijn broertje Frans op 14-jarige leeftijd aan reumatische koorts was gestorven, moesten we het huis uit. De Ortscommandant vorderde de woning voor het Duitse leger. Ondanks heftig verzet van mijn moeder was het vertrek onafwendbaar. We trokken eerst naar 'De Duiventoren' (nu 'Klein Remmerstein'), waar mijn grootmoeder Sandbrink woonde. Na een paar maanden moest ook Achterberg evacueren en toen zijn we tot het einde van de oorlog op de fabriek van mijn vader aan de Dijkstraat in Veenendaal geweest. Regelmatig liep mijn moeder samen met mij in de kinderwagen nog terug naar De Lijster-Eng

Korenschoven op het land in de omgeving van Rhenen.

om weckflessen te halen of groente uit de tuin mee te nemen. Ondanks zware bedreigingen van Duitse militairen dat zij dit wel met de dood kon bekopen, bleef zij toch gaan. Zo kort na de dood van mijn broertje Frans kon niets haar meer schelen. Nadat eindelijk de laatste schietende Duitsers uit de bossen verdwenen waren, konden we terug naar Rhenen, waar we het huis in een vreselijke staat aantreffen.

Het Duitse leger had erin gezeten en daarna de Canadezen, die het vreselijk hadden uitgewoond. We vonden petroleumkachels op de parketvloeren en stro in de baden, die als wc waren gebruikt. Tevens waren er gaten in de hardhouten deuren gezaagd voor radiobedradingen en vanwege de vele beschietingen zat de gevel vol met gaten. Door een ontplofte benzinewagen, waarbij een Duitse militair zich in paniek uit een slaapkamerraam te pletter sprong, waren de muren ingedeukt en verzakt. De plafonds waren kapot en er zat geen glas meer in de ramen. Kortom, het was een puinhoop.

Mijn vader kreeg van de Wederopbouwcommissie een bedrag van fl. 1.800,- als schadevergoeding. In die jaren kort na de oorlog waren de bouwmaterialen schaars en van slechte kwaliteit. Wij hebben jarenlang werkklui gehad om het huis weer enigszins bewoonbaar te maken. De tuin was door de loopgraven en de glassplinters en kogelhulzen ook voor lange tijd onbegaanbaar en is nooit meer echt in de oude glorie hersteld.

Het huis 'De Duiventoren' van mijn grootmoeder Sandbrink herinner ik mij als een vriendelijk huis. Met een heerlijk geurende roos bij de voordeur, een grote notenboom in de tuin, moerbeien en in de bongerd vele soorten bijzondere fruitbomen. Voor de oorlog hadden een paar jonge vrouwen er een kwekerij gehad. Er was een grote vijver, waar we 's winters schaatsten. In het midden van de vijver stond de oude duiventoren waar kerkuilen huisden.

Het landgoed Remmerstein was vroeger eigendom geweest van mijn grootvader Sandbrink. In 1907 heeft hij het verkocht aan de familie Philipse. In Achterberg droegen in die tijd nog verscheidene vrouwen en mannen klederdracht. Ik herinner me ook nog 'De Beer van Scheer': een reusachtig

geslacht varken dat op 'de leer' hing. Ik geloof dat het over de 1.000 kilo woog!

LAGERE SCHOOL

In 1947 ging ik naar de Openbare Lagere School aan de Nieuwe Veenendaalseweg en kwam in de klas van juffrouw Sniijders. Vervolgens kreeg ik les van meester Tuyter en meester De Jager en tenslotte van het hoofd, meneer Van Ommen.

Als de schoolbel ging moesten alle klassen op hun eigen plek op het schoolplein gaan staan en dan moesten de kinderen ordelijk twee aan twee naar binnen marcheren. Ik heb nooit van juffrouw Glastra les gehad, maar kan me goed herinneren, hoe ze, als de school begon, haar klas met handengeklap netjes in de rij liet lopen. Het was bijna twee kilometer van huis naar school. Meestal liep ik, maar later ging ik er met de fiets, die van mijn broertje was geweest, naar toe. Ik was 11 jaar toen ik mijn eerste eigen fiets kreeg. Gekocht bij de fa. Bovenschen, waarvan senior altijd in de werkplaats liep te neuriën alsof hij een blaasinstrument in de harmonie speelde. In het speelkwartier speelden we krijgertje, 'scharen', verstoppertje of we hinkelden. De meisjes speelden met kaatsballen en de jongens met hoepels en tolleren. Met verjaardagen werd er getrakteerd op snoepjes. Ik vond de ananaszuurtjes vreselijk, maar schuimhartjes met kleine spreuken erop waren leuk en lekker.

Een keer per jaar gingen we op schoolreisje. Ik kan mij alleen nog Panorama Mesdag in Den Haag herinneren. Op Koninginnedag moesten we voor de burgemeester en wethouders zingen voor het gemeentehuis en gingen we met de hele school op versierde fietsen naar Ouwehands dierenpark. Gymnastiek kregen we in het sportlokaal van de Mulo en ik herinner me dat er een keer een stevig onweer uitbrak en alle kindertjes in paniek raakten en naar huis gestuurd werden. Martin Schoemaker en ik waren de enige die niet jankten!

JEUGD, POLITIE, BUREN

EN MIDDENSTAND UIT RHENEN

Mijn vriendinnetjes waren Riekje Groenen (haar oom was van de sigarenwinkel Sas Groenen), Tineke Rosbag (van de groentezaak) en Hannie Lammers (haar vader had een he-

renmodezaak op de Fred. van de Paltshof). Verder natuurlijk Cynthia en Victor Nedorost, de kleinkinderen van dokter Waller, met wie ik heerlijk op de grote zolder speelde en 's zomers tennisles kreeg. We kregen op school ook verkeersles van agent Heeres, die me later een keer betrapte toen ik op de fiets, komend van de Oude Veenendaalseweg een sluipweggetje nam om bij de Telderslaan uit te komen. Hij hield mij aan en zei: "Jij bent er toch een van Saambrink, hè? Niet meer doen, hoor!"

Mijn vader had nogal eens contact met de politie toen hij in de jaren na de oorlog aan vrijwillige verkeersritten deelnam. Omdat er een autotekort was bij de politie werd particulieren gevraagd een dag met een verkeersagent van de Varenkamp en een lokale politieman op pad te gaan. De agenten Abrahamse, Boos, Heeres, Gerssen en Van Wely werden zo goede bekenden. Op mijn achttiende haalde ik mijn rijbewijs. Als gevolg daarvan werd mij vaak gevraagd mee te gaan naar de Fiat-importeur in Amsterdam om voor Garage De Rhoter nieuwe auto's op te halen. In die tijd waren er nog geen grote autotransportwagens. En dat werd dan nogal eens gecombineerd met een bezoekje aan The Blue Note op het Leidseplein voor het thé dansant. Het autorijden had ook zijn schaduwkanten, want jaren later werkte ik in Amsterdam bij Alitalia en kreeg af en toe wel eens een parkeerboete. Die werd dan naar mijn ouderlijk huis gestuurd en de heren op het Politiebureau aan de Stationsweg hadden er geen bezwaar tegen als ik die in het weekend kwam betalen. Ik kreeg nog een kop koffie toe!

Naast ons woonde de familie Goris. Zij woonden in het huis dat architect Van Hoogdalem oorspronkelijk voor de Tweede Wereldoorlog voor zichzelf had gebouwd. De heer Goris werkte bij de Rhenus. Later zijn zij ook naar Zuid-Afrika geëmigreerd. Vanaf 1959 woonde de familie Van Leeuwen er. Dit waren goede vrienden van mijn ouders. B.B. van Leeuwen had een ijzerfabriek in Veenendaal en zijn vrouw Ren was een Schotse. Hun zoon Mike is een jaar ouder dan ik en woont nog steeds daar op 'De Thijmse Hught' aan de Nieuwe Veenendaalseweg.

Uit mijn prille jeugd herinner ik me nog de 'schepertjes', de gebochelde gebroeders Elenbaas en hun eveneens gebochelde zuster 'tante Liesje', die een schaapskudde hadden. Later gingen we vaak eieren halen bij de boerderij van Elenbaas op de Cuneraweg en ook dikwijls bij Baars aan het eind van de Nieuwe Veenendaalseweg. Bij de familie Baars hadden wij ook te maken met twee broers en een zus. Een van die Baarsen heeft nog een paar weken in 't gevang' gezeten vanwege zijn principiële weigering om op de waterleiding aangesloten te worden.

Uit de onderstad van Rhenen kwamen er vlak na de oorlog vrouwen, gekleed in het zwart, met houten kruiwagens bij ons huis langs om in het bos hout te sprokkelen. Dat waren onder andere Heintje de Toet en Keetje van Tinus de Pompoos.

De melkboer kwam aan huis met paard en wagen. Eerst Hamp van de Wetering, die aan de Oude Veenendaalseweg woonde en later Dirk Spies van de Nieuwe Veenendaalseweg. Altijd mocht ik een eindje meertijden voor op de bok. Soms kwam de olieman Lijbers om petroleum te leveren. Ik geloof zelfs nog heel vroeger met een hondenkar. De kolen werden door Van Walsum van de Groeneweg bezorgd.

Bakker Cornelissen uit Achterberg kwam dagelijks brood bezorgen en in de winter liet mijn moeder appeltjes bij hem drogen in de bakkerij.

We waren ook trouwe klanten van banketbakker Arend Baars, van wie eens een bestelde taart bij winters weer op de Lijsterengweg belandde. Ook werd er regelmatig een hazelnootmeringuetartaart besteld bij 'juffrouw Jo' van der Spek. Karel Baars, de bakker van 'onder de poort', kwam eens per week met koekjes en repen chocola in een grote rieten mand voor op zijn fiets en voerde dan lange gesprekken met mijn moeder in de keuken.

De postbodes Vos en Van den Berg kwamen regelmatig en af en toe kwam Evert van Veenendaal met de Van Gend & Loos-wagen een pakje bezorgen.

De kruidenier was eerst Van de Kraats, later Van de Beek van de Vivo, die elke week de boodschappen kwam bezorgen. Net na de oorlog nog met roze/blauwe distributiebonnen. In 1936 was slager Meyer per trein naar Schiedam gekomen om mijn moeder te vragen of hij de klandizie kon krijgen als ze naar Rhenen kwam. Die heeft hij gehad tot hij de zaak verkocht.

Mijn eerste Kodak-boxje kwam van Stolk en daar werden ook de papieren filmrolletjes ontwikkeld en kleine zwart-witte fotootjes met een kartelrandje afgedrukt.

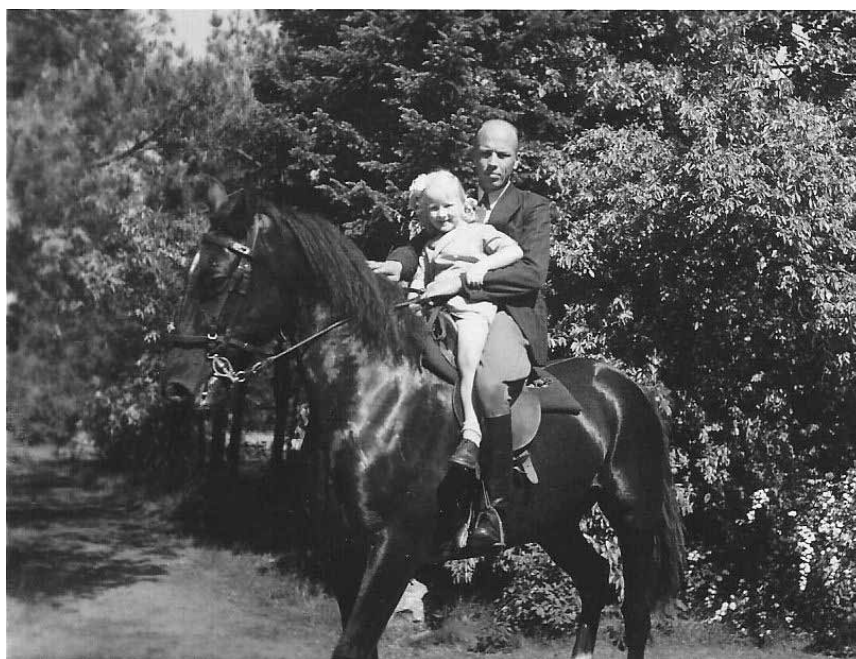
We gingen nogal eens met vrienden eten bij De Koerheuvel. Eerst zat daar Van de Pol, die later naar Nijmegen verhuisde. Daarna kwam Stuivenberg uit Elst die tweemaal de 100.000 won in de Staatsloterij, nadat hij van een stel studenten een lotje accepteerde als betaling voor het eten.

In de stad moest ik wel eens naar apotheek Njo om medicijnen te halen. Zelfgedraaide pillen met een wit poeder eromheen of eigen gemengde drankjes. Voordien was Jaap Post de apotheker, die bevriend was met mijn ouders en de jacht had gepacht van de landerijen voor De Lijster-Engel. Als klein kind heb ik hem eens gezegd, dat hij "mijn patrijzen" daar niet mocht schieten!

DOKTER TREFFERS

Aan het eind van de oorlog kwam Pim Treffers als huisdokter met zijn gezin naar Rhenen. Zij konden goed opschieten met mijn ouders. Ze woonden eerst in een klein huisje in het bos naast het 'Roodland', onderaan de Thijmse Hught. Ik ging er vaak spelen met de kinderen Frits (nu professor oogheelkunde in Utrecht), Bob en kleine Mieke.

Soms huurde dokter Treffers een paard bij de stalhouderij van Van de Heuvel. Hij had ook een Jeep om z'n patiënten te bezoeken en later een Hillman. Hij is veel te jong gestorven,

Dokter Pim Treffers met Willemien Sandbrink.

nog geen 40 jaar oud.

We hoorden altijd prachtige verhalen van hem. Een keer was hij geroepen bij een boer in Achterberg, maar toen hij daar kwam was alles pikdonker. Hij opende op goed geluk een deur en stond oog in oog met de 'gemeentestier', die kort daarna werd afgedankt omdat hij zijn plicht niet meer deed. "Ja, natuurlijk van die kale kop van mij geschrokken!", zei dokter Treffers. Soms kwam hij mij halen en nam nog een stel andere kinderen mee in de Jeep om naar het Paasvuur te gaan kijken. Onder andere ook een Rhenens jongetje, dat zijn benen in beugels had door kinderverlamming. Een ander verhaal was dat de zoon van Grijzen van de Plantsoendienst uit Indonesië een bruidje had meegebracht, dat na 6 maanden al moest bevallen. "In de tropen gaat dat zo," stelde dokter Treffers de vader gerust "Bij jou in de warme kassen groeit alles toch ook sneller!"

MIDDELBARE SCHOOLTijd

Elke week had ik pianoles van juffrouw Moinat, die met juffrouw Meijer, een onderwijzeres, woonde aan de Kloostersteeg. Een lief klein mager dametje, wie het nooit gelukt is een pianiste van mij te maken.

Voor ik naar het Wagenings Lyceum ging, was ik eerst een jaar op de MULO in de Wilhelminastraat en dat was mijn leukste schooljaar. De heer Anema was het hoofd en we kregen les van de juffrouwen Luttekes en Nijenhuis (die 'kontje' genoemd werd) en de heren De

Graaf en Mantje plus nog een stel jongere leraren. De sfeer was gezellig en ik heb het altijd jammer gevonden dat mijn ouders me niet eerst de MULO hebben laten afmaken. Ik geloof dat die winter de Rijn dichtgevroren was (1953-'54) en we gingen ook met de hele school schaatsen op de Blauwe Kamer. In 1954 ging ik in Wageningen naar het Lyceum, zette mijn fiets bij 'De Koning van Denemarken' en ging verder met de NBM-bus.

In 1957 ging ik over naar het Christelijk Lyceum in Veenendaal en nam het kleine NBM-busje, dat tussen station De Klomp en Rhenen reed. Later een lijn van De Haas uit Veenendaal, die over de Nieuwe Veenendaalseweg kwam.

Als ik ziek was of geen school had, moest mijn vader of moeder naar de weg om te zeggen dat ik niet kwam. Anders

wachtte de bus! De chauffeurs waren Henzen en Van Ginkel.

FAMILIE OP DE GREBBEBERG EN DE PRINSESSEN

De prinsessen Beatrix en Irene kwamen regelmatig paardrijden op de Grebbeberg met wedstrijden van de Landelijke Ruiters. De Grebbeberg was van een familielid, oom Dick Leccius de Ridder. Koningin Juliana liet haar hofdames op de stoelen bovenop een boerenwagen zitten bij de oude heer Leccius de Ridder en plofte zelf op het gras neer. Niemand die haar echter later de takjes en grassprietjes van haar ko-

Prinses Irene met Joop Bovenschen tijdens een wedstrijd van de Landelijke Ruitersportvereniging 'Grebbeberg' op het parcours op de Grebbeberg.

Ijspret met de school op de Blauwe Kamer in de winter van 1953-1954.

ninklijke derrière durfde te kloppen! Later moesten de deelnemers de cross lopen en was het parcours gesloten voor buitenstaanders. Een paar dames liep echter toch het bos in, waarop agent Van Bennekom riep: "Hé dames, dames". Een van hen bleek echter Hare Majesteit te zijn, waarop Van Bennekom geschrokken in de houding sprong en riep "O pardon, Koningin!".

Onze 'familie van de Greb' kwam regelmatig op bezoek en een van de dochters van de oude D. Leccius de Ridder, Nancy van Straaten van Nes en haar dochter Nel kwamen vaak 's zondags te paard bij ons aan. Door hen heb ik de liefde voor paarden gekregen en altijd gehouden. Eind zestiger jaren had ik mijn paardje thuis in de zomer en reed volop in de bossen tussen Rhenen en Amerongen. Toen er een manege kwam in Elst op de Plantage, van de familie Smits, werd ze daar gestald. Nel van Straaten van Nes woont nog steeds op de boerderij in de Nude, waar zij altijd heeft geboerd.

VERTREK NAAR ZUID AFRIKA

Nadat mijn ouders overleden waren, ben ik in 1983 met mijn eerste man, Wim Koch, naar Zuid-Afrika geëmigreerd. Kort na ons vertrek hebben we 'De Lijster-Engh' moeten laten slopen. Het was door haar grootte, de verwarming en de in de oorlog opgelopen schade een weinig coulant pand.

Niemand zag er brood in om het te kopen. Na enig aandringen bij de gemeente verkregen wij de sloopvergunning. Enkele jaren later heeft architect Van de Hofer een moderne villa gebouwd.

In 1995 ben ik gescheiden en in 2000 hertrouwd, weer met een Nederlander, Marcel Verwiel uit Waalwijk, die als leerlooier al vele jaren in Kenia woonde. Samen hebben we enorm veel gereisd en altijd als we in Nederland waren kwamen we wel even naar Rhenen.

Maar er is zoveel veranderd, dat ik me er niet meer thuis voel, hoewel ik toch altijd een 'Rheanense' zal blijven!

Howick, Zuid-Afrika, december 2011

Van Steenplaats tot Steenfabriek

STENEN BAKKEN IN DE ALLEMANSWAARD ONDER ELST

Nees van den Oosterkamp

Sinds 1 januari 2006 was Rhenen door een gemeentelijke herindeling weer een steenfabriek rijk. Het zou echter van korte duur zijn, want drie jaar later werd de fabriek aan Rijkswaterstaat verkocht. Daarmee kwam een einde aan de laatste nog in bedrijf zijnde steenfabriek binnen de Utrechtse provinciegrenzen. De sloop van de bedrijfsgebouwen is op de schoorsteen na inmiddels vrijwel gereed, waarna het terrein afgegraven wordt om 'Ruimte voor de Rivier' te maken. Het gebied waar de steenfabriek stond werd ooit met veel moeite als landaanwas uit de rivier gewonnen. Ruim 350 jaar later is het tij gekeerd en moet diezelfde landaanwas weer ruimte maken voor de rivier. In het navolgende artikel wordt ingegaan op de historie van de steenovens in dit gebied, dat bekend stond als de 'Allemanswaard' onder Elst.

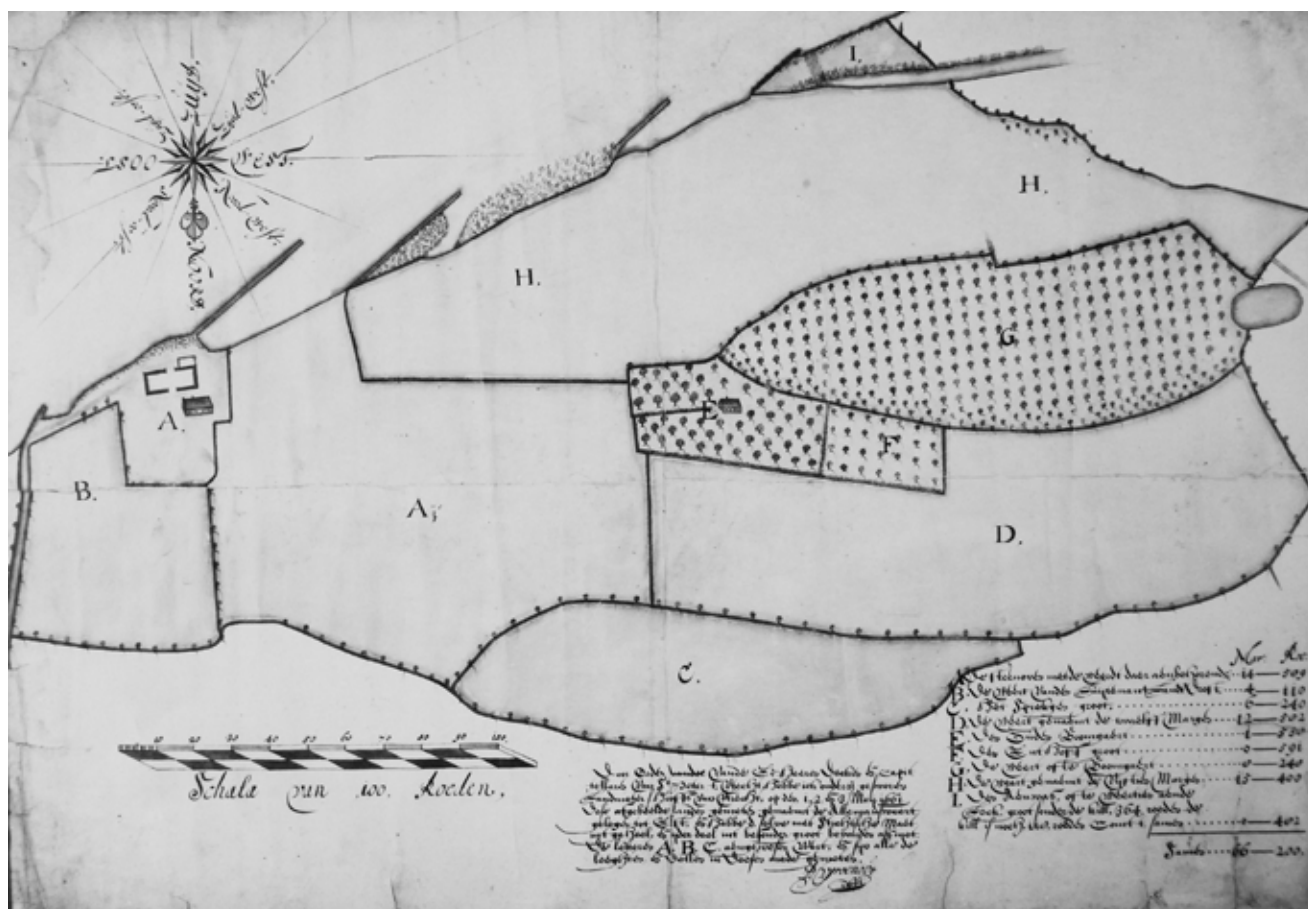
DE ALLEMANSWAARD

Tussen Amerongen en Elst ligt een brede uiterwaard waarvan een gedeelte vroeger bekend stond onder de naam 'Allemanswaard'. Tegenwoordig maakt deze waard deel uit van de Amerongse Bovenpolder. Het oostelijke deel van deze Allemanswaard grenst nabij De Opslag in de Buurtschap Elst aan de Klinkhamerwaard. Grote delen van deze uiterwaarden zijn als bisschoppelijk bezit heel lang in beheer geweest bij het Kapittel van Sint Pieter te Utrecht. De naam Alemonsweerd of Allemanswaard kent twee mogelijke ver-

klaringen. In de 14^e eeuw lag hier een waard in de Rijn tussen Wiel en Amerongen, die Aelmont van Amerongen van de heer van Abcoude in leen had. Het is mogelijk dat het gebied als 'Aelmontsweerd' daarom naar hem genoemd is en dat deze naam later verbasterd is tot Allemanswaard. Een andere mogelijkheid is dat de naam verwijst naar een 'almende', een gezamenlijke waard waar men vee weidde of gewas verbouwde. Dit gaat terug naar de oude marke-structuur, waarvan bekend is dat zij in deze omgeving voorkwam.

GRENS TUSSEN VERSCHILLENDE JURISDICTIES

Op de gedetailleerde kaart van de Allemanswaard bij Elst, die Dirck Brekens van Groenou in 1661 in opdracht van het Kapittel tekende, is links op perceel A de steenoven met woning zichtbaar. De steenoven staat op een voormalige landaanwas. Op de kaart is zichtbaar dat er op meer plaatsen langs de rivier landaanwas plaatsvond. Midden op de kaart is nog een huis getekend met een boomgaard. (Collectie HUA, archief Kapittel van St. Pieter te Utrecht)

Het uiterwaardengebied op de grens van de vroegere Jurisdictie van de Stad Rhenen en de Hoge Heerlijkheid van Amerongen, Ginkel en Elst is een interessant gebied voor onderzoekers naar de plaatselijke historie. De aanwezigheid van woonhuizen, akkers, boomgaarden, kalk- en steenovens in de Allemanswaard en de aangrenzende Klinkhamerwaard richting Rhenen zorgde voor de nodige bedrijvigheid. Er werd gewoond en gewerkt in dit uiterwaardengebied op de grens tussen verschillende rechtsgebieden. Vanouds lag de oude grens tussen Gelre en het Sticht van Utrecht hier noordelijk van de Nederrijn langs de Oude Rijnloop in de uiterwaarden onder Elst. Nabij de Buurtschap Elst maakte deze grens een buiging naar de rivier en liep vervolgens via de Allemanswaard richting Amerongen. De Klinkhamerwaard en de Allemanswaard bij Elst lagen daardoor in twee provincies. Bewoners van huizen in dit gebied woonden in Ingen en Elst bij Rhenen (De Opslag) of in Eck en Wiel en Amerongen (Allemanswaard). Door de inlijving van ons land bij het Franse keizerrijk kwam aan deze situatie begin 19^e eeuw een einde. Sinds de nieuwe verdeling van ons land in departementen vormde de Nederrijn de officiële provinciegrens. De bewoning was lang daarvoor overigens al vrijwel uit de uiterwaarden verdwenen. Alleen bij Elst aan De Opslag werd in 1801 nog een nieuwe woning gebouwd. Mogelijk heeft de aanleg van het Pannerdensch kanaal in 1707 en de daarmee gepaard gaande hogere waterstanden in de Nederrijn ertoe bijgedragen dat men het wonen en verbouwen van gewassen in de uiterwaarden beëindigde. Momenteel wordt de eigendoms- en bewoningsgeschiedenis van dit gebied zoveel mogelijk in kaart gebracht. Een tijdrovende, maar boeiende klus die veel interessante informatie oplevert waarover in een latere publicatie wellicht meer te schrijven is.

LANDAANWAS

Door de eeuwen heen hebben mensen een grote invloed gehad op de rivier en de uiterwaarden. Vanaf de 13^e eeuw werd de Nederrijn bedijkt, waardoor de rivierloop wat meer werd gestuurd. Door de aanleg van kribben werd het mogelijk om land aan te winnen uit de rivier. Deze kribben werden schuin in de rivier aangelegd met de stroomrichting mee. Achter de kribben zette zich slib af, waardoor landaanwas ontstond. Dit proces werd versneld door op ondiepe stukken wilgenstokken te poten. Dit noemde men rijshout. Op oude kaarten komt men daarom namen als *landaanwasch* of *Rijswaard* tegen. Zo'n rijswaard was een buitendijks gelegen stuk grond dat met griendhout (rijshout) was beplant. Grondeigenaren hadden het recht om op deze wijze land aan te winnen in de rivier. Dit recht kon tot onhoudbare situaties leiden omdat soms kribben tot halverwege de rivier aangelegd werden. Hierdoor werd de rivierbedding naar de overkant gedwongen. Dit leidde tot een doorbraak in de oeverwal en verlegging van de rivierloop. Ook verhinderde het de vrije doorvaart van schepen en ging het ten koste van andermans grond. Het zal duidelijk zijn dat niet

iedereen gelukkig was met deze werkwijze, die ook langs de Nederrijn tussen Rhenen en Elst voorkwam.

STEENBAKKERIJEN IN DE UITERWAARDEN

In de tweede helft van de 19^e eeuw groeide het uiterwaardengebied van de grote rivieren uit tot het belangrijkste productiegebied voor bakstenen in ons land. Vele eeuwen daarvoor werden er in datzelfde gebied al stenen gebakken in primitieve ovens. Op oude kaarten uit de 16e en 17e eeuw werden op diverse plaatsen in het rivierengebied steenbakkerijen vermeld. In die tijd kwamen er in de uiterwaarden twee soorten steenbakkerijen voor. Er waren zogenaamde 'veldbrand'- of 'meilerovens', die voor éénmalig gebruik bestemd waren. Dit waren primitieve ovens die werden opgebouwd in de buurt van een bouwplaats waar metselstenen nodig waren. Als er voldoende stenen waren gebakken, dan werd zo'n oven weer afgebroken. Daarnaast waren er steenbakkerijen met vaste ovens en een steenbakkershuis. Deze vaste ovens waren veldovens, die een grotere capaciteit bezaten en bestonden in verschillende vormen. Veel veldovens werden eind 19^e en begin 20^e eeuw vervangen door ringovens en de latere vlamovens.

DE STEENPLAATS BIJ ELST

Op een landaanwas langs de Rijn, gelegen in de Allemanswaard onder de buurtschap van Elst, was in de 17^e eeuw al sprake van een zogenaamde steenplaats. Dit is een oude benaming voor steenbakkerij. Mogelijk was deze er al in de 16^e eeuw, maar dat is niet met zekerheid vastgesteld. Omstreeks 1605 zijn "*Hugo Verweijen Gerrit Adriaens tot Elst geconsenteert een Steenoven te setten op een deel van den Alemonsweerd*". Vast staat ook dat in 1660 Joost Barten steenbakker was op de steenoven bij Elst. Hij kreeg in dat jaar opdracht van 't Kapittel van Sint Pieter te Utrecht om "*de steenplaats te removeren ende die steencuylen te slechten*". Hieruit kan worden opgemaakt dat hij opdracht had gekregen om de steenbakkerij af te breken en het terrein te egaliseren door de steencuylen (kleiputten) te dichten. Op de bij dit artikel afgebeelde kaart van de Allemanswaard en 't Spijk, die in 1661 door de geadmiteerde Utrechtse landmeter Dirck Brekens van Groenou werd getekend, staat de oude steenoven afgebeeld op vrijwel dezelfde plaats als waar zich de tegenwoordige steenfabriek bevindt.

BEWONERS VAN HET STEENOVENTERREIN

Op het terrein van de Elsterse steenplaats werd in de 17^e eeuw gewoond. In de kerkboeken van Amerongen treffen we in de 17^e eeuw diverse vermeldingen aan over personen wonende op de Elster steenoven.

- Jannichjen Cornelis van Maurik, won. Amerongen, en Jan Petersz, j.m. van Gouda, won. op den Elster steenoven, tr. 23-12-1655 met att. van Maurick.
- Meijntjen Jacobs, won. op den Elster steenoven, en Willem Ariensz Versteegh, wednr. van Anna Jans, steenbakker, won.

Het Hoge Huis stond aan de rand van de Allemanswaard. Tot het midden van de 19^e eeuw werd het bewoond door Cornelis van Spanje. Na het huwelijk van zijn dochter met Jelis Gijsbert van Klinkenberg kwam het door vererving in handen van deze familie. (Collectie SHBN, nu RCE Amersfoort)

OOK KOCHTEN RIJKE ZAKENLIEDEN PERCELEN LANDBOUW- EN WEIDEGROND ALS BELEGGING VAN HUN KAPITAAL.

VAN KLINKENBERG

Een perceel genaamd 'de Steenovens boomgaard' komt begin 19^e eeuw in bezit van de Elsterse tabaksplanter Geurt van Klinkenberg. Diens zoon Jelis Gijsbert van Klinkenberg ging na zijn huwelijk met Maria van Spanje op 28-03-1835 wonen in het ouderlijk huis van zijn vrouw. Dit huis betrof het Hoge Huis, een oud verstevigd huis aan de rand van de Allemanswaard langs de Oude Utrechtse weg, die in Elst ook wel Onderweg werd genoemd. Helaas is dit huis eind jaren vijftig van de twintigste eeuw gesloopt. Door vererving kwam het Hoge Huis met bijbehorende landerijen eveneens in bezit van de familie van Klinkenberg. In september 1887 ging deze familie van start met een steenoven langs de Nederrijn, vrijwel op dezelfde

plaats als waar eerder de steenoven stond. Met de oprichting van deze steenoven legde deze familie de basis voor een steenfabriek die tot 2009 in bedrijf zou blijven.

STEENFABRIEK GEBR. VAN KLINKENBERG

De steenfabriek werd vanaf het begin geleid door de broers Cornelis en Gerardus Anne van Klinkenberg. Vandaar ook de naam Gebr. van Klinkenberg. Helaas is er voor zover bekend geen bedrijfsarchief bewaard gebleven, waardoor het wat lastig is om je een goed beeld van de bedrijfsomvang te vormen. Gelukkig zijn er nieuwsberichten in oude kranten bewaard gebleven, waar veel feiten over de fabriek in terug te vinden zijn. Daardoor is het toch mogelijk om een redelijk beeld van het bedrijf te krijgen.

Aanvankelijk werden de stenen bij Van Klinkenberg, zoals gebruikelijk in die tijd, gebakken in een veldoven. De Gebroeders van Klinkenberg stonden als vooruitstrevend bekend en schuwden er niet voor om nieuwe technieken toe te passen die leidden tot een beter bedrijfsresultaat. De aanschaf van een stoommachine met een vermogen van 11,5 pk was een eerste aanzet tot modernisatie van het fabrieksproces. In de Amerongse Courant van 20 december 1883 verscheen hierover de volgende mededeling: "De stoomkracht bij de Steenfabrikatie was in deze streken tot hiertoe iets ongewoons. De bekende fabrikanten de heeren Gebr. van Klinkenberg zullen hierin verandering brengen. Zij toch zullen in het aanstaande voorjaar met stoom beginnen. Reeds zijn de vereischte machines in bewerking". Volgens een bericht uit dezelfde krant van 29 april 1884 blijkt dat de stoommachine kort voor die datum in gebruik is genomen. "Sedert enige dagen is de stoommachine op de steenbakkerij van de

Wageningen, met att. 31-5-1658 naar Wageningen.

- Jan Jansz, j.m. van Amersfoort, en Elizabeth Jacobs Verhoef, won. op den Elster steenoven, met att. 27-6-1658 naar Amersfoort.
- Hermpje Teunis, wed. van Gerrit Reijers, en Isbrantsz Pel. wednr. van Aeltje Gerrits, won. op de steenoven a/d veertig Geerden, Hermpje won. op de Elster steenoven, tr. 10-2-1667.

De hiervoor al genoemde Joost Barten, jongeman van Beek, trouwde op 17-12-1646 met Marrigje Willems van Vianen, weduwe van Jacob Jansen. Hij blijkt in 1674 uit Elst vertrokken te zijn, want in dat jaar komen we hem tegen als steenbakker op de steenoven langs de Lek in de buurtschap Honswijk nabij Houten.

200 JAAR GEEN STEENOVEN

OVER DE ELSTER STEENOVEN KOMEN WE VANAF DE TWEEDE HELFT VAN DE 17^e EEUW GEEN VERMELDINGEN MEER TEGEN. PAS 200 JAAR LATER WORDT EEN NIEUWE STEENOVEN GEVESTIGD OP VRIJWEL DEZELFDE PLAATS ALS DE 17^e EEUWSE OVEN. DE EIGENDOMSSITUATIE VAN DE ALLEMANSWAARD WAS INMIDDELS GEWIJZIGD. NAPOLEON HAD IN 1811 DE VIJF UTRECHTSE KAPITTELS, WAARONDER HET KAPITTEL VAN SINT PIETER, OPGEHEVEN. DE BEZITTINGEN VAN DE KAPITTELS WAREN EIGENDOM GEWORDEN VAN DE STAATSDOMEINEN EN DE MEESTE BEZITTINGEN WERDEN VERKOCHT. VEEL PACHTERS KONDEN OP DEZE WIJZE EIGENAAR WORDEN VAN LANDERIJEN DIE VAAK AL GENERATIES LANG BINNEN DE FAMILIE IN GEBRUIK WAREN.

Deze luchtfoto uit 1947 laat de omvang van het fabriekscomplex in die tijd zien. Opvallend is de grote hoeveelheid haagbuiten, waarin de stenen lagen te drogen. Op het terrein rechts was later de kraanmachinistenschool gevestigd. (Collectie KLM Aerocarto, nu Aviodrome Lelystad)

heeren Gebr. Van Klinkenberg in werking. Het aantal stenen, 't welk dagelijks kan vervaardigd worden is aanzienlijk. Gaat 't maken der steenen dus met spoed, –wanneer de plannen tot verlenging der Oosterstoomtramlijn her- en derwaarts eens zullen verwezenlijkt worden of zijn, dan zal en 't fabriceren en het transporteren rechtstreeks met snelheid en met stoom plaats vinden". Vanaf het moment dat de stoommachine op de fabriek zijn intrede deed, werd zij in de krant aangeduid als 'Stoomsteenfabriek'. De met stoomkracht aangedreven vormbaksteenpers verving de oude steenpers, die door hand- of paardenkracht werd aangedreven. Een moderne vinding die in 1866 door de firma Abersson uit Olst was ontworpen. Op 3 maart 1898 meldde de Amerongse Courant opnieuw een belangrijk feit wat het productieproces ten goede kwam. "Door de heeren Gebr. Van Klinkenberg werden nieuwe machines van de laatste constructie voor hunne steenfabriek aangekocht. Zij zijn geleverd door den heer Job. Abersson te Olst en kwamen hier vrijdag per stoomboot 'Paul Kruger' aan". Deze aanschaf betrof een 'vijfbaks' steenpers met een capaciteit van 3200-4000 stenen per uur. Per seizoen leverde dit al gauw drie tot vier miljoen stenen op. Er waren in 1881 ca. 50 medewerkers in dienst. In 1901 was dit aantal gegroeid tot 69 medewerkers.

TRAMAANSLUITING

24

In het hiervoor genoemde krantenartikel van 29 april 1884 komt de aanleg van de tramlijn Utrecht-Arnhem aan de orde. Deze lijn was op dat moment vanaf Utrecht in aanleg. Er was echter discussie met het gemeentebestuur van Rhenen over de benodigde financiën voor doortrekking van de tramlijn over Rhenens grondgebied. Eind 1884 is een nieuwe loswal langs de Nederrijn bij de steenfabriek gereed. Hier werd de rails voor aanleg van het baanvak Amerongen-Elst per schip aangevoerd. Begin 1885 kregen de Gebr. Van Klinkenberg een eigen tramaansluiting met laad- en losplaats langs de rivier, waardoor ook overslag van schepen naar tramwagens mogelijk was. Men had grootse plannen met deze voor de regio waardevolle overslagmogelijkheid, die was voorzien van een kraanspoor met verrijdbare kraan en een draaischijf voor het draaien van wagons. Er zijn overigens geen aanwijzingen bekend dat deze faciliteit ooit een groot succes is geworden. De steenfabriek had tot 1937 aansluiting op de tramlijn, waarna het stenenvervoer door vrachtauto's werd overgenomen.

ZWARE ARBEID

Ondanks de inzet van moderne machines was de productie van stenen nog steeds een arbeidsintensieve bezigheid, die onder slechte werkomstandigheden verricht moest worden. Het zware werk, waarvoor zelfs vrouwen en kinderen werden ingezet, was seizoensgebonden en ging in april van start om

De voormalige bedrijfswooning bleef staan vanwege overwinterende vleermuizen. Zodra de nieuw aan te leggen vleermuizenkelder elders op het terrein gereed is, zal de vroegere woning van de steenovenbaas helaas ook onder de slopershamer vallen. (Collectie N. v.d. Oosterkamp)

in september weer te eindigen. In die relatief korte periode stagneerde de productie regelmatig door slechte weersomstandigheden of hoge waterstanden. Door lange werkdagen probeerde men de verloren tijd weer te compenseren. In een tijd dat goede wet- en regelgeving over arbeidsomstandigheden en salariëring nog onvoldoende was, kon het soms ook komen tot een staking vanwege een onredelijke opstelling van de werkgever, zoals blijkt uit een krant van 5 mei 1911: *“Op de steenfabriek van Gebr. van Klinkenberg te Elst bij Amerongen is eene werkstaking begonnen. De patroons*

Bedrijfslogo van Timmermans & Zn. met daarop een dragline met kleibult, de vlamoven en rokende schoorsteen in het midden en rechts het tasveld met stenen. Ooit het symbool van bruisende activiteiten. (Collectie N. v.d. Oosterkamp)

hebben namelijk het loon der jongens op de fabriek van 65 cents per dagwerk verminderd tot 60 cents. Men eischt nu weer het vroegere loon. Ongeregelheden kwamen niet voor”.

Desondanks vormden de steenfabrieken in Elst, Remmerden en aan de overzijde van de rivier bij Lienden een belangrijke bron van inkomsten voor veel Elsterse inwoners. De steenfabriek bood als werkgever eind 19^e eeuw een van de weinige alternatieven voor de tabaksbouw, waarin steeds minder werk was. Sommige Elsterse families werkten generaties lang op de steenfabriek.

Van Timmermans naar Wienerberger
In 1937 komt de fabriek in handen van de Oosterbeekse steenfabrikant M.W.H. Timmermans. De fabriek is op dat moment al omgebouwd tot een vlamoven, waaraan ook de naam Vlamovensteenfabriek Timmermans & Zn. is ontleend. Tijdens de periode dat de familie Timmermans eigenaar was, werden naast bakstenen ook dikformaat straatste-

nen geproduceerd. Na Timmermans volgden als eigenaren de firma's Tol, Desimpel, Hanson, Terca en Wienerberger. De naam Timmermans zou ondanks diverse overnames tot aan de sluiting in 2009 aan de fabriek verbonden blijven. In 1983 vond een ingrijpende verbouwing plaats, waarbij de oude vlamoven plaats moest maken voor een gasgestookte tunneloven. Deze volledig geautomatiseerde oven was goed voor de jaarlijkse fabricage van 40 miljoen metselstenen op waalformaat.

WAT NOG OVERBLEEF VAN DE OUDE FABRIEK

Van de oorspronkelijke bedrijfsgebouwen en toebehoren van de oude steenfabriek restte na de vele modernisering niet veel meer. Op het terrein zijn als enige gebouwen de voormalige bedrijfswooning en de fabrieksschoorsteen overgebleven. Het terrein is voorafgaand aan de tunneloven jaren geleden opgehoogd om problemen met hoge rivierwaterstanden te verminderen. Daarbij schijnen oude delen van de fabriek, waaronder een draaischijf van het vroeger in gebruik zijnde smalspoor, onder het maaiveld te zijn weggewerkt. Bij het afgraven van het terrein zal blijken wat er nog aanwezig is. Elders bevinden zich nog enkele bedrijfsmiddelen die afkomstig zijn van deze steenfabriek. Bij de gerestaureerde steenfabriek 'De Bosscherwaarden' in Wijk bij Duurstede bevindt zich een oude laad- en loskraan, die vroeger langs de loswal bij de Elsterse steenfabriek stond. In 2009 werd de kraan geschonken aan de Stichting Het Utrechts Landschap

De schoorsteen kort na sluiting van de fabriek. Op de voorgrond de laatste serie geproduceerde stenen met als toepasselijke naam 'Oud Elst'. (Collectie N. v.d. Oosterkamp)

De laatste partij stenen Waalformaat 'Oud Elst' van Timmermans in 2009

en na overplaatsing gerestaureerd. Bij de Nederlandse Smalspoorstichting te Valkenburg (ZH) bevindt zich nog een Diema smalspoorlocomotief met dieselmotor op 700 mm spoorbreedte afkomstig van Steenfabriek Timmermans. Op deze locomotief staat nog steeds het oude bedrijfslogo van Timmermans afgebeeld met de oude vlamoven en

rokende schoorsteen.

DE SCHOORSTEEN ALS SYMBOOL

De vijftig meter hoge schoorsteen heeft deel uitgemaakt van de in de tachtiger jaren gesloopte vlamoven. Bij de bouw van de nieuwe tunneloven behield de schoorsteen zijn functie en hij vormt tot op de dag van vandaag het enige wat nog rest van de oude fabriek. Daarmee werd een oud en beschermwaardig onderdeel van de vroegere fabriek gespaard.

Fabrieksschoorstenen vertegenwoordigen een cultuurhistorische waarde als symbool van industrialisatie en economische vooruitgang in Nederland. Doordat traditionele industriële bedrijfstakken verdwenen, ontkwamen de fabrieken met bijbehorende schoorstenen niet aan de slopershamer. Het rivierengebied werd ooit gekenmerkt door de aanwezigheid van een hoge concentratie aan steenfabrieken. Door veranderingen in het fabricageproces, saneringen en bedrijfssluitingen zijn vanaf de zeventiger jaren de meeste schoorstenen uit het rivierengebied verdwenen. Van de 10.000 fabrieksschoorstenen die er ooit in ons land stonden zijn er nog ruim 600 overgebleven. Lange tijd zijn deze industriële monumenten ondergewaardeerd geweest en vormden zij slechts het symbool voor milieuvervuiling. Gelukkig is deze visie op landelijk niveau inmiddels gewijzigd en wordt ingezien dat ook behoud van industrieel erfgoed, waaronder fabrieksschoorstenen, belangrijk is.

BEHOUD SCHOORSTEEN ELST

De Elsterse fabrieksschoorsteen staat symbool voor een bepaalde fase in de plaatselijke sociaal-economische geschiedenis. Daarmee refereert de schoorsteen aan de tijd dat de steenfabriek van belang was als werkverschaffer. Lange tijd was deze fabriek onlosmakelijk verbonden met het dagelijks bestaan van vele gezinnen in Elst en directe omgeving. Vanuit cultuurhistorisch oogpunt is de schoorsteen een zeer waardevol herkenningspunt. Met zijn lengte van 50 meter

is het een baken in het rivierenlandschap, dat het waard is om te blijven staan.

Na sloop van de bedrijfsgebouwen mag de schoorsteen nog tot eind 2012 blijven staan. In die periode wordt gelegenheid geboden om fondsen te verwerven en financiële middelen te verzamelen om de schoorsteen te restaureren. De schoorsteen verkeert in een slechte staat. Dit komt voornamelijk doordat het rookkanaal niet meer gebruikt wordt. Hierdoor vinden er chemische processen plaats die een nadelige invloed op het metselwerk hebben. Daarom is het noodzakelijk dat er een restauratie plaatsvindt, waarvoor een flink geldbedrag nodig is.

De Stichting Het Utrechts Landschap heeft als toekomstige beheerder van het gebied samen met de werkgroep Elst & Remmerden van de HVOR en de Vereniging Dorpsbelang Elst de actie 'Draag een steentje bij' opgestart om geld in te zamelen voor restauratie van de schoorsteen. Meer informatie over deze actie is te vinden via de link op de website van onze vereniging www.oudrhenen.nl.

BRONNEN:

- Barnard, A.J. & J.J. Havelaar, *Fabrieksschoorstenen in Nederland. Een dwarsblik van monumenten van bedrijvigheid*. Stichting Fabrieksschoorstenen (STIF) Den Haag, 2005
- Blijdenstijn, R., *Tastbare Tijd. Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht*. Amsterdam 2007
- Dekker, C., *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*. Zutphen 1983
- Diverse artikelen uit de Amerongse Courant, de Kaap en de Wijksche Courant, RHCZoU
- Eimers, W. e.a., *Amerongen in 1832. Grondgebruik en eigendom*. Kadastrale Atlas prov. Utrecht deel 12, Laren N.H. 2006
- Deys, H.P., *Rhenen in 1832. Grondgebruik en eigendom*. Kadastrale Atlas prov. Utrecht deel 8, Laren N.H. 2002
- HUA, *Archief van het Kapittel van St. Pieter te Utrecht*, Archiefnr. 220 inv. nr. 617
- HUA, *Archief Herv. Gem. Amerongen Trouwboeken 1642-1764*, Archiefnr. 232
- Kort, J.C., *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*. Historische Reeks Kromme Rijngebied deel 6. Hilversum 2001
- Loo, H. van het, *Bescrijvinge van Ameronghen. Mens, bodem en landschap met een verleden*. Heemkundige Stichting Amerongen 1991
- Rijn J. van, H.C. Morrees & R.A.J. Vermeulen. *Naor d'n Oove. Steensfabrieken in de Neder-Betuwe en het westelijk deel van de Over-Betuwe*. Osevoerenreeks 74. Arend Datema Instituut. 2006
- Met dank aan Henk Deys, Hans van der Heiden en Ad de Jong voor door hen beschikbaar gestelde informatie.

Wij in de Bonte Koeij, deel 3

Henk van den Hoofdakker

Toen Eef van Hees en ik er weer aan toe waren vatten we onze Bontekoewandeling weer op. En we deden er weer lang over. Hoe kun je zo veel tijd nodig hebben voor zo 'n klein straatje? Toch gaat dat vanzelf. Probeer het maar eens in je eigen straat.

De stadsboerderij onderaan de Bonte Koestraat. Van links naar rechts: onbekende vrouw, Cornelia Baars en de knecht Geurt Willemsen. (Collectie J. Liewen)

Een beetje schuin tegenover het snoepwinkelkje van Mijntje, die daar met haar broer Barend woonde en waar nu Bart en Tineke de Vries de scepter zwaaien, had Sander van Tongeren met zijn gezin zijn huis en zijn werkplaats. Sander was goed bekend in Rhenen. Hij maakte ter plaatse klompen. In 1943,

Een tekening van de boerderij van Evert Baars en Cornelia (dochter van Lotje).

toen door de oorlog bijna geen schoenen meer te krijgen waren, beleefde Sander veel vreugde aan zijn vaardigheid. In 1943 werd aan de Rhenense klompenmaker het wilgenhout van 22 wilgen uit de Meent verkocht.

Sociale Zaken sloot een contract met hem, waarin Van Tongeren zich verplichtte wekelijks twintig paar klompen te maken voor leerplichtige leerlingen! Hij voldeed aan die verplichting in zijn werkplaats die grensde aan de Zuidwal (de voormalige Visschersstraat), op de hoek met de Bontekoestraat.

De schuur is er nog, al is er geen werktuig of gereedschap van hem meer te kennen. Maar toch, als je op een mooie vroege wintermorgen, als het nog helemaal stil is daar onderin de Bontekoe, op de hoek stilstaat en goed luistert en je doet een béetje je best, dan kun je nóg het kloppen, bikken en schuren horen. Vraag het maar aan Rodger Watkins en Janna Bekenkamp die daar nu wonen met hun twee kinderen en hun vier poezen.

Sanders zoon, Jan van Tongeren, die bij de Posterijen werkte, is later met zijn gezin iets hoger in het huis daarnaast getrokken, waar nu Rob en Judith Buitenhuis wonen. Het huis op de hoek van de Weverstraat. Daarvóór was dat het textielwinkelkje van Cornelis Johannes Jansen. De kleine etalage was aan de Weverstraat, maar goed zichtbaar vanuit de Bontekoe. Vrouw Jansen deed de winkel; Cornelis ging de boer op en deed het klantenwerk. Mas Verwoert woonde aan de overkant van de straat, op de hoek van de Van Deventerstraat en de Bontekoe. Hij begon als kapper en werd, toen hij wat ouder werd, drager bij de Rhenense begrafenisondernemer Johan Smit. Lindner, ooit bakker geweest, woonde daarna op dat hoekje, terwijl nu Henri en Sandra er muziek produceren. Je kan dat na-de-oorlogse hoekje inmiddels dus wel multifunctioneel noemen. Als je bovenin, staande tussen het cafe-taria van Maarten Colijn en het bouwadviesbureau van Sytze en Ineke van de Wal, naar beneden kijkt, de Bontekoe in, met je ogen een beetje geknepen, zie je die ouwe Bontekoestraat. Niet het Middeleeuwse, maar het straatje van vlak vóór, van ín en van ná de oorlog. Je ziet, tussen je oogharen door, een druk, leven-

dig en typisch Rhenens winkelstraatje.

Een cafetaria met automatiek of bakkerszaak aan je rechterhand, een drogist aan je linkerhand, een loodgieterswerkplaats, een kapper rechts, een melkwinkel links, een pension, een snoepwinkel met petroleumfaciliteit, daartegenover een textielwinkel, een klompenmakerij daarnaast, daar tegenover nóg een snoepwinkeltje en tenslotte een boerderij met héél vroeger ook nog annex een herberg helemaal onderaan; voorwaar een bonte verzameling neringdoenden!

Want ja, inderdaad, tegenover de klompenmakerij en iets verder de straat in dan Mijntje, daar was nóg een winkel met levensmiddelen, namelijk dat van Eefje van Dolderen. Net voorbij de afgebroken huisjes van Takes en Tus Klomp.

Dat laatste winkeltje, althans het huis, werd verkocht in de jaren zestig aan Evert Giel Opperman. De weduwe Opperman woont er nog, is een bron van weetjes over hoe het vroeger was en heeft nog een grote foto van de oude boerderij die daar, aan het eind van de Bontekoestraat, dus eigenlijk aan de Visscherstraat, gestaan heeft. Tot laat in de jaren zestig.

Zo vertelde ze van de huisjes die afgebroken zijn daar tussen haar huis en de snoepwinkel van Mijntje. Daarvoor in de plaats kwam een loodsachtig gebouw, waar het keukencentrum van Tom Jansen nog is en waar door Neldus Tollenaar aan caravans werd gesleuteld en een spuiterij was en nu nog een security-bedrijf is gevestigd.

Maar die foto van de boerderij die zoiets als 'De Bontekoeij' moet hebben geheten en die al honderden jaren daar moet hebben gestaan omdat de hoek al zo lang Bontekoeij genoemd werd, ja die foto, die heeft iets heel speciaals.

Charlotte, Lotje dus, woonde daar, samen met Evert Baars, de boer. Ze hadden een knecht, Geurt Willemsen.

Zo tegen de oude stadsmuur, met het Keldermanspad vlak achter de boerderij, zicht over de Buitenomme, de uiterwaard en dan op die machtige Rijn. Nog geen Middelwaard, Rijnvallei of K₃ in het uitzicht.

Je kan ervan dromen en ook hier heb je je oogharen nodig om te zien hoe het was. Het vee op het malse uiterwaarden-gras achter het huis en dat drukke winkelstraatje naar boven vóór het huis, de Visschersstraat met de Rijnvissers aan de zijkant. Rhenen op zijn mooist.

Die knecht, hij sliep in het hooi bij de stallen, maar hij hoorde erbij. Hij kon lezen noch schrijven en waarom zou hij ook. Hij kreeg een prachtig horloge dat hij met trots en ere droeg. En als men aan hem vroeg hoe laat het was dan zei hij: "Kijk eiges maar." en stak uitnodigend zijn ontblote arm uit. Hij werd begraven met Evert en Lotjes dochter, zijn bazen.

Van links naar rechts; Evert Baars, Cornelia (dochter van Lotje), postbode Bovenschen en Lotje van Dolderen. De jongen op de ladder is onbekend. (Collectie. J. Rijksen)

Op dezelfde steen staat zijn naam. Dat hij zelf die grafsteen niet zou kunnen lezen, daar is niks mis mee. Dat kunnen we immers geen van allen.

De grafsteen van Evert Baars, Cornelia Baars en hun knecht Geurt Willemsen.

